

Rogaland
fylkeskommune

Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse i Rogaland

Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse Rogaland

Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse Rogaland er en del av en nasjonal oversikt ledet av Riksantikvaren, i samarbeid med Rogaland fylkeskommune. Det bygger videre på eksisterende registre over *Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse* (KULA) og *Kulturmiljøer av nasjonal interesse i byer og tettsteder* (NB!), og utvider disse til å inkludere flere typer kulturmiljøer og landskap.

Kartlegging og identifisering av kulturmiljøer

Regionalplan for kulturmiljø 2023-2035 har vært et grunnlag for kartleggingen av kulturmiljøer og landskap på nasjonalt nivå. I samarbeid med kommunene har Rogaland fylkeskommune og Riksantikvaren identifisert 18 kulturmiljøer av nasjonal interesse.

Oversikten samler de to registrene KULA og NB!, og inkluderer i tillegg kulturmiljø som på bakgrunn av geografisk plassering, art eller størrelse ikke har vært en del av de etablerte registrene. De 18 nye kulturmiljøene som publiseres nå skal supplere den samlede oversikten over nasjonalt viktige kulturmiljøer og landskap i Rogaland. Befaringer er gjennomført i samarbeid med Riksantikvaren der det har vært nødvendig.

Videre kartlegging i 2025

Kulturmiljøer i dal, hei og fjell, særlig knyttet til stølsdrift i Rogaland, vil kartlegges og ferdigstilles i løpet av 2025. Vurderingen av disse miljøene opp mot nasjonal interesse vil bli gjennomført i etterkant. Rogaland fylkeskommune vil også vurdere å inkludere krigens kulturmiljøer i den samlede oversikten, dersom det etableres en nasjonal bevaringsstrategi for krigens kulturmiljøer. Rogaland har kulturmiljøer fra krigstider som kan ha vesentlig nasjonal interesse, og disse vil bli vurdert nærmere i lys av en helhetlig nasjonal strategi.

Justeringer av eksisterende NB! områder

Fylkeskommunen har også vurdert eksisterende NB! områder og foreslår mindre justeringer for å sikre at de fortsatt reflekterer nasjonal kulturhistorisk betydning og ivaretar de viktigste verdiene i tråd med dagens forvaltningsprinsipper.

Hva menes med nasjonal interesse?

Kulturmiljøer og landskap av nasjonal interesse dokumenterer sentrale trekk ved Norges kulturhistorie og har høy bruksverdi, kunnskapsverdi eller opplevelsesverdi. Disse verdiene er knyttet til autenticitet, kontinuitet, lesbarhet, sammenheng, tidsdybde og variasjon. I tillegg vektlegges:

- Spor etter virksomheter med nasjonal betydning
- Historiske hendelser av nasjonal viktighet
- Særegen arkitektur eller byggeskikk
- Betydning for en eller flere etniske grupper
- Karakteristiske eller vakre kvaliteter i nasjonal sammenheng

Oversikten er dynamisk, og ny kunnskap kan føre til justeringer.

Formålet med rapporten er å bidra til økt kunnskap, engasjement og bærekraftig forvaltning av Rogalands unike kulturmiljøer og landskap.

Kulturmiljørapporten er laget på oppdrag fra Riksantikvaren.

Innhold

Engøyholmen - Natvigs Minde - Sølyst	3
Vibrandsøy	7
Vatneleiren	11
Gursli og Liland gruver	15
Rekefjord øst	20
Elgjestraum - Hølen - Ørsland	24
Åna fengsel	30
Fotland	34
Industristedet Ålgård med funksjonærboliger	38
Hjelmelandsvågen og Nordbygda	42
Vigatunet	46
Jelsa	50
Kilen	54
Allmannajuvet	57
Stakland	62
Leiranger	65
Visnes gruveområde	68
Imslandssjøen	72

Engøyholmen - Natvigs Minde - Sølyst

Maritimt knutepunkt gjennom tidene

Stavanger kommune

0,34 km²

Området ligger i landskapsregion 19 Jæren og Lista

Sammendrag

Det maritime kulturmiljøet mellom Engøy, Sølyst og Natvigs Minde i Stavanger er et viktig historisk område som inkluderer sjøområder og holmer. Området har vært preget av sildefiskeri, seilskutetid, dampskipsperiode, hermetikkindustri og oljealder, og har bevart mange kulturminner fra disse epokene. Engøyholmen Kystkultursenter ivaretar og formidler kystkulturen, med historiske fartøy og håndverkstradisjoner. Sølyst og Natvigs Minde, med sine historiske bygninger og anlegg, bidrar til områdets nasjonale betydning.

Beskrivelse av kulturmiljøet

Det maritime miljøet Engøy, Sølyst og Natvigs Minde er en viktig del av Stavangers havneområde. Dette kulturhistoriske landskapet inkluderer sjøområdene fra Plentinggrunnen til Sørvågen på Engøy og omfatter holmene Plenting, Natvigs Minde, Klasaskjeret, samt deler av Sølyst, Engøy og Engøyholmen. Gjennom tidene har det vært ulike maritime aktiviteter i området, og i dag finnes det mange kulturminner som vitner om fortidens sjøfartshistorie eller har fått nye funksjoner.

Historien

Sildefiskeriene, seilskutetiden, dampskipsperioden, hermetikkindustrien og oljealderen har alle satt sitt preg på dette området. De bevarte kulturminnene gir et innblikk i en rik maritim arv som spenner fra tradisjonelle fiskemetoder til moderniseringen av sjøfart og industri. Sildefisket har vært en viktig næring i flere hundre år, og bidro til utviklingen av sjøhus og naust på Engøyholmen, brukt til oppbevaring og bearbeiding av fangst. På 1700- og 1800-tallet ble området et viktig senter for skipsbygging og sjøfart, med bygging av kaianlegg og utfyllinger som støttet maritim virksomhet. Introduksjonen av dampskip på 1800-tallet førte til modernisering av maritim transport.

Natvigs Minde ble i 1879 basen for Stavangers havnevesen. Dampskip krevde nye anlegg som kullager og dampskipskaier, noe som førte til utbygging og modernisering. På slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet vokste hermetikkindustrien frem som en viktig næring i Stavanger, utnyttet fiskeressursene og bidro til økonomisk vekst og urbanisering.

Fra slutten av 1960-tallet ble Stavanger sentrum for den norske oljeindustrien. Selv om oljeindustrien førte til nye typer virksomheter og infrastruktur, har de historiske områdene bevart sin maritime arv.

Spor i dag

Engøyholmen har en rekke godt bevarte kulturminner som gir innblikk i tidligere tiders levemåte og arbeidsliv, inkludert bygninger, båter, brygger og annet materiell typisk for kystsamfunn.

Engøyholmen og Natvigs Minde forvaltes av Engøyholmen Kystkultursenter, som arbeider med å bevare og formidle kystkultur. Stiftelsen opprettholder flere historiske fartøy, inkludert den verneverdige brannbåten Nøkk, som har sin hjemmehavn i dette kulturmiljøet.

Natvigs Minde, som tidlig på 1800-tallet fungerte som karantenestasjon for Stavanger, ble fra 1879 havnevesenets base. Her finnes sjøhus, pramhus og naust, med utfyllinger og kaianlegg fra 1800-tallet. Selv om sjøhuset er en nyere replika fra 2008, minner det om områdets historiske betydning. I dag fungerer Engøyholmen og Natvigs Minde som læringsarena hvor folk i alle aldre kan lære om Norges maritime historie og kultur gjennom skolebesøk, guidede turer og workshops som engasjerer både barn og voksne. Området er kjent for å bevare og videreføre tradisjonelt håndverk, spesielt innen båtbygging og vedlikehold av historiske fartøy. Dette bidrar til å holde gamle håndverkstradisjoner i live og overføre verdifull kunnskap til kommende generasjoner.

Sølyst, en fredet lystgård fra tidlig 1800-tallet, er et annet viktig element i dette kulturmiljøet. Sølyst var eid av prominente familier som Schiøtz, Kielland og Sømme. På Sølyst står hovedhuset fra 1822, Murtehuset fra 1765 og Hytten fra 1726. Den engelske landskapshagen gir ekstra historisk og estetisk verdi. Sølyst er et levende vitnesbyrd på den arkitektoniske og kulturelle utviklingen gjennom årene.

Nasjonal interesse

Engøyholmen, Sølyst og Natvigs Minde har stor nasjonal verdi på grunn av deres rike og mangfoldige historie knyttet til Norges maritime kultur og kystnæring. Området har vært sentralt for fiske, båtbygging og annen kystnær virksomhet, og reflekterer Norges lange tradisjoner innen disse områdene. Kulturmiljøet representerer Norges maritime historie fra sildefiskeriene og seilskutetiden, gjennom dampskipsperioden og hermetikkindustrien, til oljealderen.

Bevaringen av nottørker på Engøyholmen og den fredede lystgården på Sølyst tilfører området høy nasjonal verdi og kulturhistorisk innhold. Dette maritime kulturhistoriske bygningsmiljøet er en betydelig ressurs for nasjonal kunnskap og opplevelse, og de historiske lagene gir innsikt i Norges utvikling og utgjør en verdifull del av nasjonalarven. Kombinasjonen av kultur og natur gjør området til en verdifull nasjonal ressurs.

Natvigs Minde og Sølyst, med sin unike arkitektur og historiske rolle, samt Kulltomtas vitnesbyrd om industriell utvikling, gir et helhetlig bilde av nasjonal betydning. Kulturmiljøet representerer en reise gjennom Norges maritime fortid, hvor opplevelsесverdien ligger i den autentiske atmosfæren, fra Natvigs Minde som karantenestasjon til Sølysts fredede lystgård.

Sårbarhet

Kulturmiljøet inngår i det kulturhistoriske havnelandskap i Stavanger kommunes kommunedelplan, og har hensynssone bevaring kulturmiljø H570. Egne fredningsbestemmelser gjelder for den fredete eiendommen på Sølyst. Enhver endring som forringer de eksisterende kvaliteter, som større installasjoner, utfyllinger eller nedbygging av kaiarealer, kan negativt påvirke opplevelsen og integriteten av havnelandskapet. Det er viktig å bevare bygninger og anlegg som ikke lenger er i bruk, som for eksempel nottørkene, for å opprettholde områdets historiske autenticitet og funksjon.

Bilde og kart

Natvigs Minde. Dronefoto. Foto: Engøyholmen Kystkultursenter

Natvigs Minde. Foto: Josefine Westre, Riksantikvaren

Engøyholmen. Foto: Rogaland fylkeskommune

Vibrandsøy

Fra Sild til hvalfangst – vitne om maritim kystkultur på Vestlandet

Haugesund kommune

0,85 km²

Området ligger i landskapsregion 20 Kystbygdene på Vestlandet

Sammendrag

Vibrandsøy er en liten øygruppe i Karmsundet, kjent for sin rike maritime historie og kulturmiljø. Øygruppen har vært nevnt i skriftlige kilder fra 1500- og 1600-tallet, og utviklingen skjøt fart på 1800-tallet med Haugesunds vekst og de rike sildefiskeriene. Øya har vært en viktig base for både fiske, handel, skipsfart, og senere også pelagisk hvalfangst i Sørishavet, spesielt gjennom rederiet Knut Knutsen OAS fra 1929 til 1959. Kulturmiljøet på Vibrandsøy omfatter bevarte sjøhus, kaier, bolighus, gjestgiveri og andre bygninger som gir innsikt i Norges maritime tradisjoner.

I dag står Vibrandsøy overfor utfordringer knyttet til bevaring av kulturminnene, spesielt de gamle bygningene som er sårbare for forfall og klimaendringer. Økende fokus på restaurering og bærekraftig forvaltning søker å bevare øygruppens unike historie. Området er av nasjonal betydning og regulert for å beskytte dets historiske og kulturelle verdier, med potensial for ny verdiskaping gjennom turisme og forskning.

Beskrivelse av kulturmiljøet

Vibrandsøy er en liten øygruppe nord i Karmsundet, mellom Husøy og Karmøy. Øygruppen inkluderer flere øyer, holmer og skjær, hvor den sørligste øya bærer navnet Vibrandsøy. Denne øya er forbundet med broer og utfyllinger til Åkreøy, Trollholmen, Varøy, Gardsøy og Sørhaugøy.

Historien

Historien til Vibrandsøy strekker seg langt tilbake i tid, med skriftlige kilder som nevner stedet fra 1500- og 1600-tallet. På den tiden tilhørte øygruppen Apostelkirken i Bergen, men i 1652 ble Vibrandsøy byttet mot en gårdseiendom ved Os og kom dermed i private hender. I 1664 fikk stedet tillatelse til å drive gjestgiveri, og det antas at det gamle gjestgiverhuset sør på Vibrandsøy stammer fra denne perioden. Fra midten av 1800-tallet, parallelt med Haugesunds vekst som by, skjøt utviklingen virkelig fart som følge av de rike sildeforekomstene i området. Tonjer fyr ble bygget helt nord på Vibrandsøy i 1846 for å støtte den økte handelen og utenriksfarten. Handelshus fra Stavanger og Bergen etablerte sjøhus og sildesalterier på Vibrandsøy fra 1840-tallet. Lokale sildesaltere og eksportører overtok etter hvert, og stedet utviklet seg til et samfunn med aktiviteter knyttet til fiskeri, jordbruk, handel, skipsfart og hvalfangst.

Vibrandsøy hadde også en tilknytning til pelagisk hvalfangst i Sørishavet, spesielt etter at rederiet Knut Knutsen OAS utrustet kokeriet "Suderøy" med hvalbåter i 1929. Vibrandsøy var en viktig base for større pelagiske hvalfangstekspedisjoner, som foregikk om vinteren når det var sommer på den sørlige halvkule. Etter krigen ble det bygget en verkstedhall for hvalbåtene på Møllerodden, og det ble også laget losjirom for mannskapene på Bergesenhuset. «Suderøy»-ekspedisjonen pågikk hver sesong i Sørishavet fra 1929 til 1959, med unntak av krigsårene. I dag bærer Vibrandsøy preg av denne hvalfangsthistorien med en imponerende samling av kulturminner.

En viktig periode for Vibrandsøy var overgangen fra tradisjonell eksport av saltet sild på tønner til eksport av fersk sild på is i kasser, som skjedde rundt 1890. Eksport av iset sild ble drevet i stor skala på Vibrandsøy, og dette markerte gullalderen for stedet. Denne perioden kulminerte på 1950- og 60-tallet da moderne kjøleskip overtok transporten, samtidig som sildebestanden avtok. Etter dette stagnerte utviklingen, og stedet ble i stor grad avfolket. Bygningsmiljøet i dag er dermed et unikt monument som dokumenterer et komplett samfunn som vokste fram under de rike sildefiskeriene, med bevarte sjøhus, kaier, bolighus, skolehus, bakeri, gårdsbebyggelse, gjestgiveri og gangstier.

Nasjonal interesse

De monumentale sjøhusene på Vibrandsøy er enestående eksempler på Vestlandets bygnings- og arkitekturhistorie. Disse bygningene utgjorde kjernen i den økonomiske aktiviteten på øya og har en betydelig kulturhistorisk verdi. Sammen med de bevarte bolighusene, skolehuset, bakeriet og gjestgiveriet gir sjøhusene et komplett bilde av et blomstrende samfunn som vokste fram på grunn av de rike sildefiskeriene.

Vibrandsøy har stor verdi for både kunnskap og formidling, takket være sin omfattende maritime infrastruktur. Sjøhusene, verkstedene for hvalbåter og andre anlegg vitner om Norges evne til å tilpasse seg og innovere i møte med økonomiske skiftninger. Overgangen fra eksport av saltet sild til fersk sild på is rundt 1890 markerer øyas gullalder. Sammen med rollen som base for pelagisk hvalfangst, fremstår Vibrandsøy som et unikt monument over Norges maritime, økonomiske og kulturelle utvikling. Øyas helhetlige kulturmiljø, med godt bevarte bygninger og strukturer, gir et sjeldent innblikk i livet på Vestlandet. Dette miljøet er ikke bare en lokal arv, men også av nasjonal betydning, da det formidler sentrale aspekter av norsk historie og identitet.

Sårbarhet

Vibrandsøy står overfor utfordringer med bevaring av sitt unike kulturmiljø. Selv om flere bygninger er restaurert, er noen, som Sørahuset og Hauahuset, fortsatt i fare for forfall. Klimaendringer og manglende vedlikehold forverrer tilstanden til eldre bygninger, mens urbanisering kan true øyas historiske landskap. Det finnes imidlertid et uutnyttet potensial for verdiskaping, og Haugesund kommune arbeider med prosjekter for å bevare øyas historie og kultur. En balansert forvaltning som kombinerer vern og ny bruk er avgjørende for å sikre Vibrandsøy som en del av Norges maritime arv for fremtiden.

Kulturmiljøet på Vibrandsøy er regulert til hensynssone friluftsliv (H530) og bevaring av naturmiljø (H560). Deler av kulturmiljøet er også regulert til hensynssone bevaring kulturmiljø (H570). Disse reguleringene er viktige for å sikre at utviklingen på Vibrandsøy skjer på en måte som beskytter og bevarer de historiske og kulturelle verdiene.

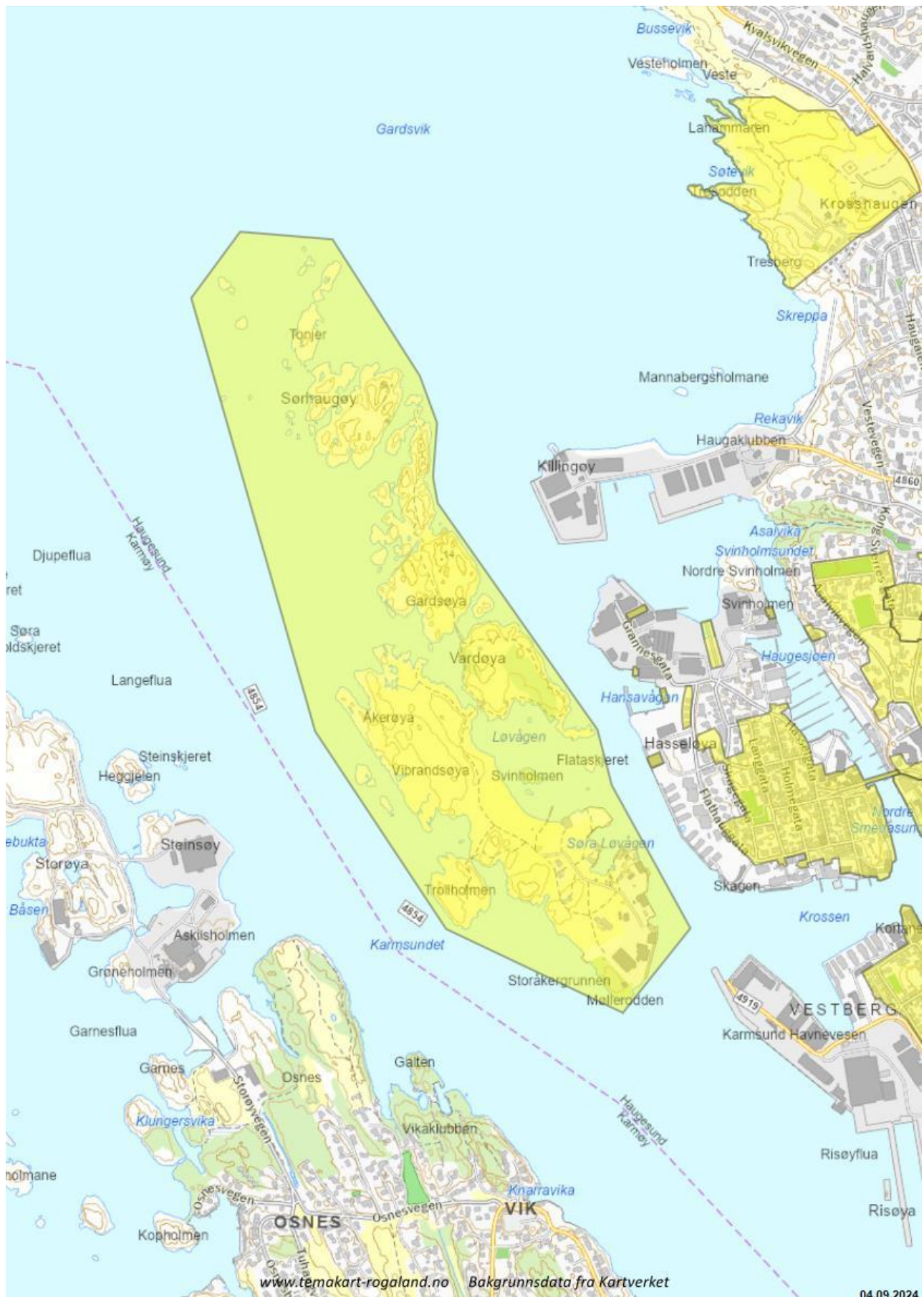
Bilde og kart

Davehuset på Vibrandsøy. Foto: Rogaland fylkeskommune

Bergesenhuset på Vibrandsøy. Under restaurering. Foto: Rogaland fylkeskommune

Vatneleiren

En helhetlig tysk militærleir fra andre verdenskrig

Sandnes kommune

0,23 km²

Området ligger i landskapsregion 18 Heibydene i Dalane og Jæren

Sammendrag

Vatneleiren, som ligger øst for Sandnes, er en militærleir opprinnelig bygget av tyskerne under andre verdenskrig som transittleir for feltartilleri. Leiren bestod av rundt 40 bygninger og var strategisk viktig for tyskerne som del av Festung Stavanger. Etter krigen ble leiren overtatt av den norske hæren og er i dag hovedkvarter for Agder og Rogaland Heimevernsdistrikt 08. Leiren er delt i to områder: Haugåsen, med en tyskbygd "Waldlager" og bevarte bygninger, og Bulega, med forlegninger og militære fasiliteter. Vatneleiren har nasjonal betydning som et sjeldent og helhetlig krigsminne, men er sårbar for forfall. Flere bygninger er fredet, og området er regulert for vern, med planer om videre høring i 2024.

Beskrivelse av kulturmiljøet

Vatneleiren ligger ved den sørlige enden av innsjøen Dybingen, øst for Sandnes, i et flatt jordbruksområde som grenser til mer kupert terreng. Leiren avgrenses av Dybingen i nord, RV 13 i vest, Svartemyrveien i sør, og en vannkanal i øst. Området domineres av den høye kollen Haugåsen, og bebyggelsen deles naturlig i to: den lavere delen av leiren og bebyggelsen langs veien opp mot Haugåsen.

Historien

Leiren ble opprinnelig bygget av tyskerne etter okkupasjonen som en transittleir for hærens feltartilleri, med rundt 40 bygninger som inkluderte forlegninger, hestestaller og tilfluktsrom. Med kapasitet til å huse 800 av de 10 000 tyske soldatene i Norge, spilte leiren en viktig strategisk rolle som både artilleridistribusjonssenter og forsvarspunkt i Festung Stavanger.

Etter krigen ble leiren overtatt av den norske hæren og brukt som oppsamlingsleir for russiske krigsfanger før den fikk ulike militære funksjoner.

Leiren er delt i to områder: Haugåsen, som er kjent for sitt godt bevarte "Waldlager" med tømmerhytter i skogsomgivelser, og Bulega, den nedre delen med garasjer, staller, ridevolter og mannskapsforlegninger langs en leirgate. Haugåsen ble parkmessig utformet av en tysk gartner med hjelp fra norske gartnere, mens russiske krigsfanger bygde veinettet og støttemurene.

Spor i dag

I 2004 ble 17 bygninger på Haugåsen fredet, selv om flere av dem nå viser tegn til forfall. Området har fortsatt intakte strukturer som garasjebygg, veisystem, oppstillingsplass, porter, steinmurer, trapper og andre spor fra fortiden. Kulturmiljøet inkluderer et komplett Waldlager, et unikt eksempel på tysk militærleir fra andre verdenskrig. Den nedre delen, Bulega, ble delvis overført til Sandnes kommune, med krav om at nye bygninger må tilpasses det verneverdige krigsminnemiljøet. I dag fungerer Vatneleiren som hovedkvarter for Agder og Rogaland Heimevernsdistrikt 08, mens Sandnes kommune benytter nedre del som grovlager og miljøstasjon.

Nasjonal interesse

Vatneleiren er et betydningsfullt krigsminne av nasjonal verdi, som en sjelden og komplett tysk militærleir fra andre verdenskrig. Leiren har stor historisk betydning, spesielt med sitt intakte Waldlager og karakteristiske leirgateområde. Den representerer viktige kunnskaps- og opplevelsesverdier, særlig i den øvre delen og langs leirgaten i den nedre delen. Med sine godt bevarte garasjebygg, veisystemer, oppstillingsplasser, porter, steinmurer og trapper, har Vatneleiren også høy arkitektonisk og historisk verdi, som gir et innblikk i Norges krigshistorie.

Sårbarhet

I dag bruker Sandnes kommune Vatneleiren som grovlager og miljøstasjon, men det er klare utfordringer med å formidle leirens historiske betydning. Byantikvaren i Sandnes og militærhistoriker Erik Ettrup anser Vatneleiren som det viktigste krigsminnet i området. Bevaring av mannskapsbrakkene er avgjørende for å sikre helheten, særlig etter Landsverneplanen for Forsvaret, som anbefalte vern av flere bygninger, spesielt i nedre del. En ny reguleringsplan bør både ivareta vernet og bedre tilpasse bruken av området.

Hele området (to ulike reguleringsplaner) ligger inne i Sandnes kommune sin kommuneplan med hensynssone H570 bevaring, jf. plan- og bygningsloven. Samlet er 17 bygninger markert som vedtaksfredet og 19 bygninger eller strukturer tilknyttet militær virksomhet markert som verneverdige i Sandnes kommune sitt kulturminneregister per januar 2024.

Kulturmiljøet er vurdert til å være et kulturmiljø av regional interesse.

Bilde og kart

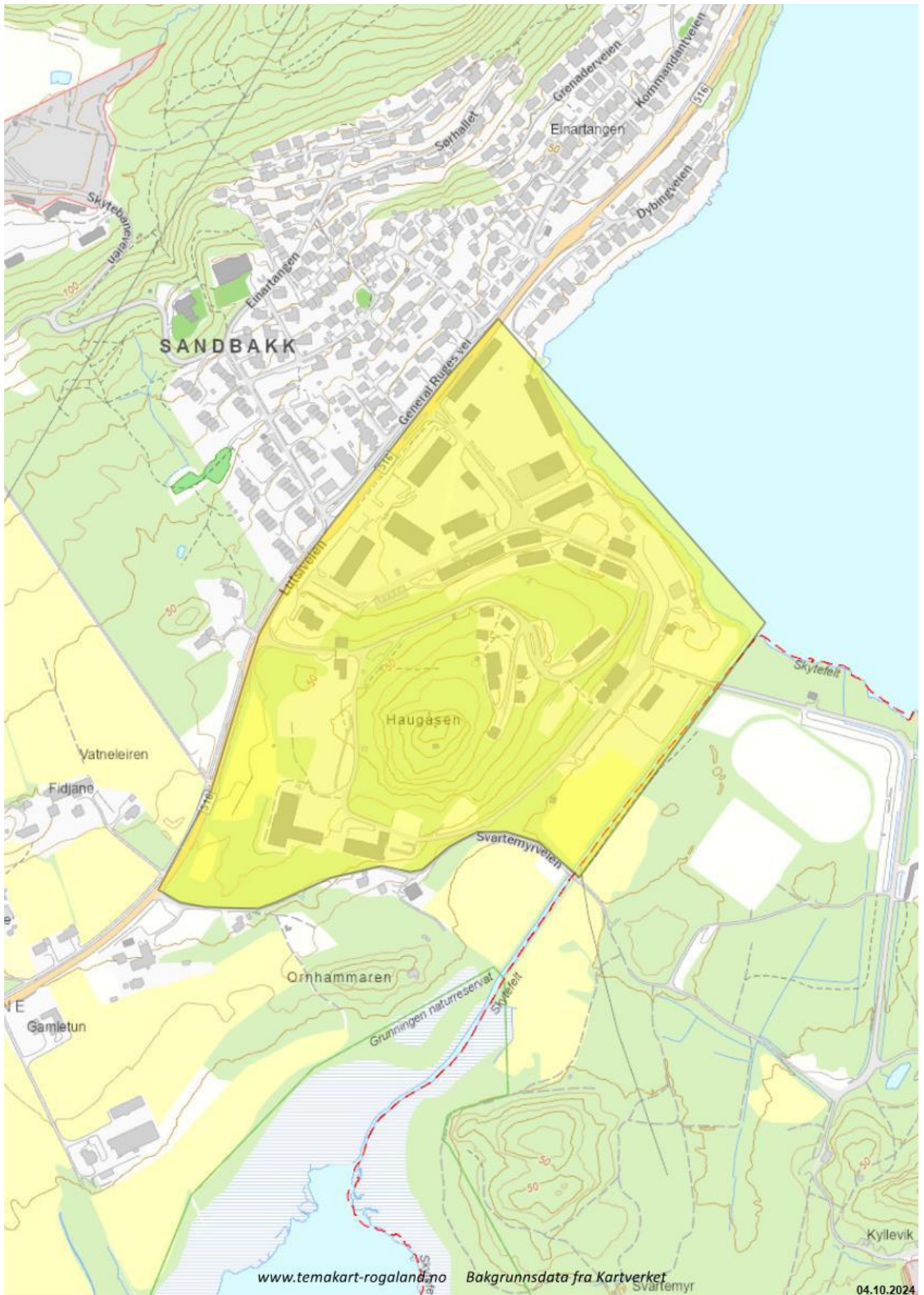
Vatneleiren. Dekningsrom i betong i kort avstand fra befalsforlegningene. Foto: Rogaland fylkeskommune

Vatneleiren. Befalsmesse oppført i tysk romantiserende stil. Foto: Rogaland fylkeskommune

Vatneleiren. Flyfoto 2022. Foto: Sandnes kommune

Gursli og Liland gruver

Et knutepunkt i bergverkhistoriens jakt etter molybden

Lund og Sokndal kommune

2,74 km²

Området ligger i landskapsregion 18 Heibygdene i Dalane og Jæren

Sammendrag

Kulturmiljøet rundt Gursli og Liland gruver i Lund kommune bærer tydelige spor etter intens gruvedrift fra 1915 til 1919, drevet av etterspørselen etter molybden under første verdenskrig. Området strekker seg også inn i Sokndal kommune i vest og inkluderer gruveganger, bygninger knyttet til molybdenutvinning, og gamle anleggsveier som vitner om en blomstrende industriell periode. Gruvedriften førte til en kortvarig økonomisk oppblomstring og etterlot seg en rekke bygninger og infrastrukturer, hvorav noen fortsatt er synlige i dag. Kulturmiljøet er bevart som en del av Lunds kulturminneplan, med aktiv deltakelse fra Magma Geopark som bidrar til både bevaring og tilrettelegging for turisme og offentlig bruk. Området er sårbart for utbygging og slitasje, men reguleringer sikrer vern og bærekraftig bruk av dette historiske og naturskjønne området.

Beskrivelse av kulturmiljøet

Kulturmiljøet omfatter spor etter gruvedriften på Gursli og Liland. Sporene etter driften ligger rundt, ved og nedenfor Gullvatnet i Lund kommune, ikke langt unna Moi sentrum og Skåland gård. Området strekker seg noe over grensen til Sokndal kommune i vest. Ved Gursli er det rester etter flere ulike bo- og brukshus knyttet til gruvedriften samt bygninger som var sentrale for utvinningen av mineraler i fjellet.

Kulturmiljøet omfatter rester av ulike bo- og brukshus knyttet til gruvedrift, vaskerier til utvinning av råvarer, gruveganger, utløer og boligbrakker. Videre omfatter det anleggs- og adkomstveier, blant annet en ridevei over Gursliheia mellom Gursli og Myssa, brukt siden 1600-tallet, og gruveveien fra Gursli til Gruveområdet ved Gullvann. Gruveveien er lagt i store svinger for å lette transporten for hest og vogn. Det kunne være seks til åtte bryggerhester i hvert spann når malmen skulle fraktes til vasking ved Trelleviken i Flekkefjord i den første tiden. Etter hvert ble det bygget eget vaskeri på Gursli.

Historien

Moi hadde før opprettelsen av gruvedriften fått jernbane til Flekkefjord, egen bank og etablert industri. Eventyret startet med skredder Jacobssen, som bodde i området og fant mineralet molybden, kjent som "blyant" blant de eldre. Jacobssen solgte funnet sitt til et selskap, og i løpet av 2-3 år ble det etablert en virksomhet med nesten 200 arbeidere, og stedet ble et "Klondyke" med sterk og ukontrollert økonomisk oppblomstring. På et tidspunkt var gruvene det største gruveselskapet i Rogaland.

Gruvedriften startet i 1915 og varte til 1919. I Europa raste storkrig mellom stormaktene Tyskland og Storbritannia, noe som drev fram den raske veksten i gruveindustrien i Dalane. Molybdenitt, brukt som en herder av stål til våpenproduksjon, fikk høy verdi og gjorde gruvedriften lønnsom for en kort periode. Krigen økte investeringsviljen, og penger ble brukt villig på grunn av gode fortjenestemuligheter.

Det ble bygget flere ulike bygg, inkludert bolighus, kaserner til arbeiderne, smier, verktøyhus, lager for eksplosiver og vaskerier til utvinning av råvarer. Det mest høyteknologiske og kostbare var vaskeriet, som knuste råmalmen i tre steg og utvant rent molybden ved den avanserte Elmore-metoden. Allikevel var det mye manuelt og tungt arbeid. Flere anleggsveier ble opprettet, noen basert på en ridevei brukt siden 1600-tallet, nå delvis markert som tursti.

I 1919, med krigens slutt, falt etterspørselen og prisen på molybden dramatisk. Gruvedriften stanset, og alt i og rundt gruvene ble solgt for å minimere tapene. Skredder Jacobssen var den eneste som tjente penger på gruverdriften. Stansen i gruverdriften påvirket også Moi, og flere butikker måtte stenge. Etter 20 år med stillstand kom nytt behov under andre verdenskrig, og det ble gjort forsøk på å ta ut mineraler fra gruvene igjen, men uten særlig suksess.

Spor i dag

Spor etter gruverdriften ved Gullvatnet er fortsatt tydelige, med synlige gruveganger, sjakter og skjerp, noen av dem delvis avsperrert. Enkelte bygninger er restaurert, mens andre ligger som ruiner. De gamle anleggsveiene er fremdeles i bruk for å bevege seg rundt området, som står som et autentisk eksempel på den industri- og "Klondyke"-stemningen fra tidlig 1900-tall. Dette kulturmiljøet har stor verdi både som en historisk opplevelse og kunnskapskilde.

Samarbeidet mellom Lund kommune, Gursligruvenes venner og grunneierne har blant annet ført til sikring av Stoll 3, som nå har tredør og belysning i de mest interessante sjaktene. «Gursli-Katedralen», et åpent dagbrudd, gir besøkende en imponerende opplevelse. Gruveveien har blitt restaurert, med forbedret drenering, skråninger og veiunderlag, noe som gjør den godt fremkommelig. Lund kommune har også lagt til rette for organisert bruk av hest for turisme i området, i samarbeid med grunneierne.

Lund bygdemuseum tilbyr besøkende et innblikk i gruverdriften gjennom håndtegnede kart og andre historiske minner. Det er også planer om å videreutvikle området, spesielt ved å åpne flere gruveganger for besøk. De gamle adkomstveiene er nå en del av et turstinettverk som kobler Lund og Sokndal.

I 2015 ble "Molybdenveien" mot Gullvatnet merket og utstyrt med informasjonsskilt. Kulturmiljøet inkluderer også et vakkert natur- og kulturlandskap, brukt til blant annet beite, og en svært gammel laftet utløpe ved Midtknuten er en del av dette miljøet.

Den gamle ride- og gangveien mellom Gursli og Øvre Myssa, i bruk siden 1600-tallet, var viktig for postdistribusjon og lokal ferdsel mellom Lund og Sokndal. Veien, som går fra Moi til Gursli og videre til Myssa og Hauge i Dalane, er nå ryddet, merket og utstyrt med skilt. Den brukes som vandringsvei og er en viktig del av kulturlandskapet, sammen med gruvene og gruveveien, og dokumenterer områdets historiske veisystem.

Nasjonal interesse

Rogalands gruvehistorie har vært sentral for regionens økonomiske og industrielle utvikling, spesielt gjennom gruvene ved Gursli og Liland. Disse gruvene, som var aktive under første verdenskrig, produserte molybden, et viktig materiale for herding av stål til våpenproduksjon. Etter krigen kollapset markedet, og de fleste norske gruveselskaper gikk konkurs, med unntak av A/S Knaben Molybdængruver.

Gursli og Liland gruver, sammen med Knaben, var blant de viktigste molybdengruvene i Norge. Kulturmiljøet vitner om Norges industrialisering og små gruvesamfunns rolle i den større økonomien. Området, med sine bevarte gruveganger, anleggsveier og bygninger, gir et autentisk bilde av tidlig 1900-talls industri og er i dag et populært rekreasjonsområde. De bevarte strukturene, inkludert anleggsveier, gruveganger og bygninger, gir et autentisk bilde av den industrielle virksomheten i området. Steder som «Gursli-Katedralen» og de merkede turstiene gjør området attraktivt for besøkende. Samarbeidet mellom Lund kommune, Dalane friluftsråd og Magma Geopark sikrer både bevaring og tilgjengelighet, og bidrar til lokal utvikling og turisme.

Samarbeidet mellom lokale aktører sikrer bevaring og tilgjengelighet, og gjør området til en verdifull ressurs for forståelsen av norsk industrihistorie, samtidig som det bidrar til lokal utvikling og turisme.

Sårbarhet

Kulturmiljøet i området er sårbart for slitasje fra bruk og potensielle utbyggingsprosjekter som vindkraft, hyttebygging og moderne mineralutvinning. Heldigvis beskytter gjeldende reguleringer og avtaler mellom kommunen og grunneierne området mot uønsket utvikling. De gamle ferdselsveiene er særlig utsatt for erosjon på grunn av den høye aktiviteten som turområde.

Lund kommune og Magma Geopark spiller en viktig rolle i forvaltning og formidling av kulturmiljøet, med Magma Geopark som en aktiv aktør i utviklingen. Selv om noen av bygningene og strømanleggene ved gruvene viser slitasje, bidrar samarbeidet med lokale myndigheter til å sikre bevaring samtidig som turisme fremmes. Lilandsgruvene og Gursligruvene er en del av Lunds kulturminneplan (2016-2024) og er viktige deler av Rogalands industrielle arv.

Lilandsgruvene og Gursligruvene inngår i Lund kommunes kulturminneplan (2016 - 2024). Kulturmiljøet i sin helhet er foreslått regulert til hensynssone bevaring kulturmiljø (H570) i kommuneplanens arealdel for Lund (2023-2035). Overgangen til Sokndal kommune er markert for friluftssone (H530) i kommuneplan for Sokndal.

Kartavgrensingen følger Lund kommunes hensynssone for bevaring kulturmiljø og en mindre del av Sokndals hensynssone friluftsliv.

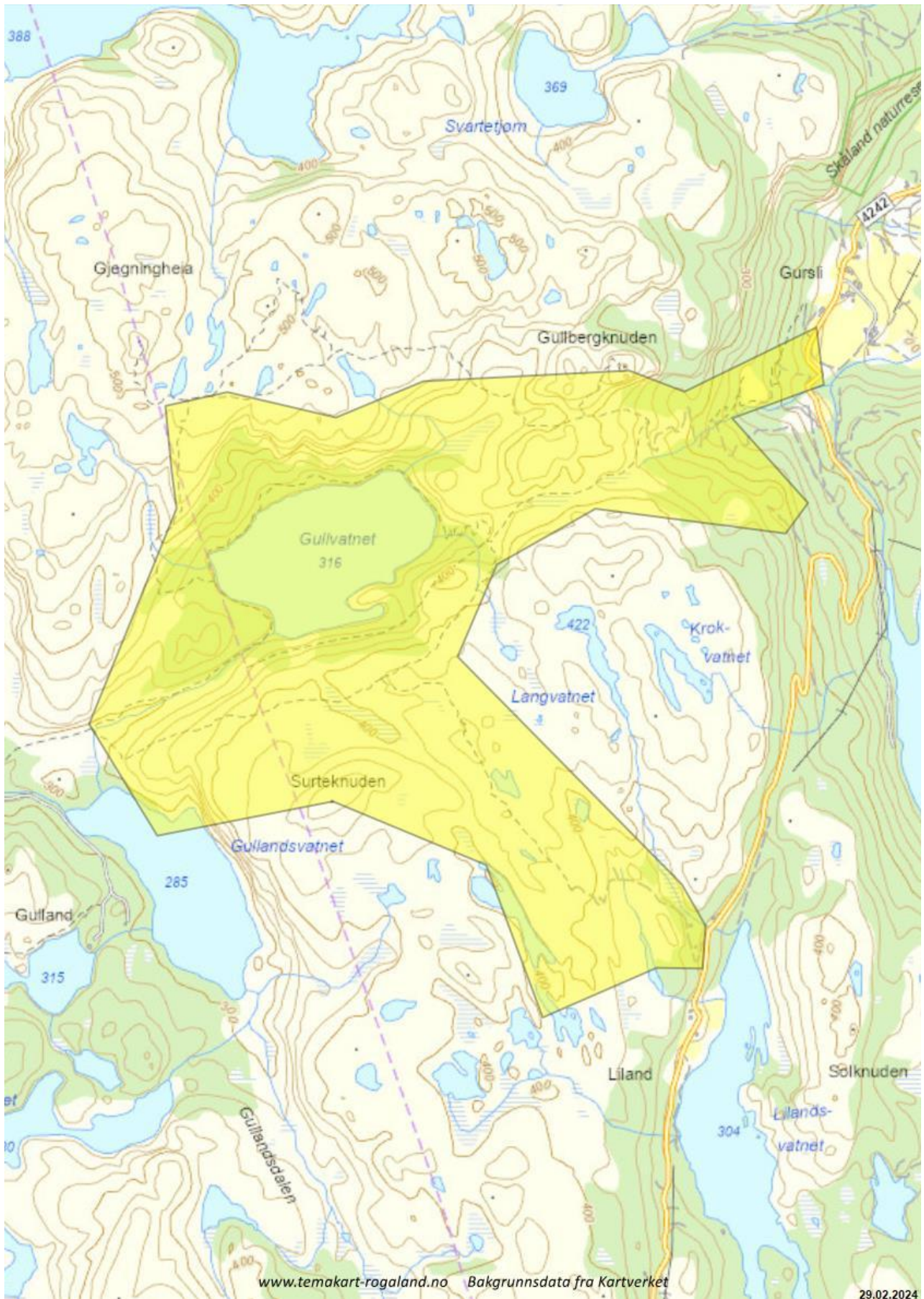
Bilde og kart

Gursli og Liland gruver. Stoll 3, en tunnel i en av gruvene på Gursli. Foto: Rogaland fylkeskommune

Gursli og Liland gruver. Dronefoto av gruve med rester etter bygning på Gursli Foto: Rogaland fylkeskommune

Rekefjord øst

Liv og næring langs Dalekysten på 1800- og 1900-tallet – liten bygd i endring

Sokndal kommune

0,27 km²

Området ligger i landskapsregion 18 Heibygdene i Dalane og Jæren

Sammendrag

Kulturmiljøet i Rekefjord øst består av trehusbebyggelsen i Åve, rester etter malmbanen fra Blåfjellgruvene, og spor etter tidligere fiskeindustri. Rekefjord, nevnt i kong Sverres saga, var en viktig havn og spilte en sentral rolle som opplagshavn for seilskip og utskipningshavn for malm på 1800-tallet. Fisket, særlig av sild og makrell, var også betydningsfullt, med stor eksport til Østersjøen og Baltikum.

Kulturminner som Tollpakkehuset og bradbenker for skipsreparasjoner, samt krigsminner fra Napoleonskrigen og andre verdenskrig, vitner om områdets rike historie. Deler av den gamle malmbanen er i dag gang- og sykkelsti.

Rekefjord øst har nasjonal betydning som et godt bevart eksempel på industri- og fiskerivirksomheten langs Dalanekysten. Området er regulert som spesialområde for bevaring, men pukkverk og omgjorte fritidsboliger har endret det lokale miljøet.

Beskrivelse av kulturmiljøet

Kulturmiljøet i Rekefjord øst er en rik samling av historiske spor som strekker seg over flere århundrer, og omfatter trehusbebyggelsen i Åve, rester etter Blåfjellbanen og spor etter fiskeindustrien som en gang preget fjorden.

Historien

Rekefjord har en lang historie som en viktig havn, allerede nevnt i kong Sverres saga, da birkebeinerhøvdingen Torgild Fuend søkte tilflukt der med sine skuter i 1206. Havnen var kjent for sin strategiske plassering og gode beskyttelse, noe som gjorde den til et sentralt knutepunkt for både fiske og sjøfart.

I seilskutetiden, særlig om vinteren, lå mange skip i opplag i Rekefjord, noe som brakte økonomisk gevinst til de lokale eierne av sjøhusene. Skipenes last og mannskap ble værende i fjorden til de kunne fortsette reisen om våren, og lokale håndverkere jobbet med vedlikehold og reparasjon av skip. Bradbenker, spesielt i Åve, ble brukt til å reparere skader på skip som hadde blitt ødelagt i stormer eller grunnstøtinger. Dette krevde dyktige tømmermenn, smeder og seilmakere, og store mengder materialer som tømmer, jern og tjære. Bradbenken i Åve var den største og viktigste i området, noe som gjorde Rekefjord til et senter for skipshåndverk.

Rekefjord spilte også en viktig rolle i Napoleonskrigene, da batterier ble satt opp for å forsvare kysten mot engelske angrep. I 1808 klarte lokale innbyggere å skremme en større engelsk fregatt vekk fra fjorden etter å ha beskyttet den med kanoner fra stillinger ved fjordens innløp.

Den industrielle utviklingen i Rekefjord skjøt fart med etableringen av Blåfjellbanen i 1860-årene, som fraktet malm fra Blåfjellgruvene til kaianlegget i fjorden for eksport til England. Over 200 mann jobbet med å utvinne titanholdig jernmalm, som ble transportert på den smalsporede banen til skip som ventet på å frakte lasten videre. Malmeksporten fortsatte frem til 1965, og mye av banen er i dag omgjort til en populær gang- og sykkelsti. Dette var en periode med stor industriell aktivitet, og bryggen på Oveodden ble utvidet flere ganger for å kunne ta imot større skip.

Fisket har alltid vært en viktig del av Rekefjords historie, med eksport av sild og makrell til England og Baltikum på 1800-tallet som sentrale næringer. I rekordåret 1835 ble hele 24.000 tønner sild

eksportert fra fjorden. Etter første verdenskrig ble reketraling en større del av næringen, og rekefisket etterlot seg også varige spor i kulturmiljøet.

Blant de mest markante historiske bygningene er Tollpakkkuset, som ble bygget tidlig på 1800-tallet og har gjennomgått omfattende rehabilitering i samarbeid med Riksantikvaren. Huset er et symbol på Rekefjords viktige rolle som handelssted og et knutepunkt for tollaktivitet i området.

I tillegg til de historiske bygningene og sporene fra gruvedrift og fiske, er Rekefjord øst også et levende vitnesbyrd om samfunnets utvikling gjennom tidene. Området er regulert som et spesialområde for bevaring, noe som sikrer at både landskap og bygninger beskyttes for fremtidige generasjoner. Samtidig bidrar etableringen av pukkverk til en modernisering av fjorden, selv om dette har endret noen av områdets opprinnelige karakter.

Rekefjord øst står i dag som et levende kulturmiljø som både speiler den maritime, industrielle og militære historien i regionen. Dette gjør området til et sentralt sted for forståelsen av Sokndals historie, og sporene etter flere århundrer med aktivitet gir et unikt innblikk i hvordan små kystsamfunn utviklet seg og tilpasset seg skiftende tider og næringer.

Spor i dag

I Rekefjord øst finnes tydelige spor etter områdets rike historie. Den gamle malmbanen fra Blåfjellgruvne er nå en gang- og sykkelsti, og kulturminner som Tollpakkkuset og bradbenker for skipsreparasjoner står fortsatt. Tidligere fiskeindustri og rester fra gruvedriften gir et levende innblikk i områdets maritime og industrielle fortid.

Nasjonal interesse

Kulturmiljøet forteller mye om liv og næring langs Dalanekysten på 1800 og 1900-tallet. Sporene etter ulik aktivitet i form av fiske og bergverksindustri er gode eksempler på en liten bygd i endring, i en tid der industri ble viktigere og viktigere. Miljøet belyser også utbredelsen av fiskerbonden. Rekefjord er nevnt allerede i sagalitteraturen, og er kjent som en god havn opp gjennom historien.

Rekefjord øst er et viktig område med rester etter Blåfjellbanen som fraktet malm, innerst i fjorden. Blåfjellbanen var en 8,3 kilometer lang anleggsbane som gikk mellom Blåfjell gruver og Rekefjord i Sokndal. Den åpnet som hestejernbane i 1870 og ble lagt ned fem år senere. I dag er mesteparten av traseen gjort om til gang- og sykkelsti.

Kulturmiljøet har flere særprega bygninger; både bolighus og sjøhus der Åve og Åveodden med Tollpakkkuset og dampskipskaiaen peker seg ut.

Sårbarhet

Store deler av kulturmiljøet i Rekefjord øst er regulert som spesialområde for bevaring i henhold til reguleringsplanen fra 2004. Etableringen av pukkverk på begge sider av fjorden har endret landskapet betydelig, og mange av de opprinnelige boligene og anleggene i pukkverksområdet er nå borte. I dag har flere boliger blitt omgjort til fritidsboliger, og det er få småbarnsfamilier igjen i området.

Rekefjord øst har sårbar bebyggelse og et landskap med betydelig historisk og kulturell verdi. Området er unikt, med gamle veifar og stier som fortsatt er en del av kulturmiljøet, og det er viktig at bevaringen av dette særpregede miljøet prioriteres for fremtidige generasjoner.

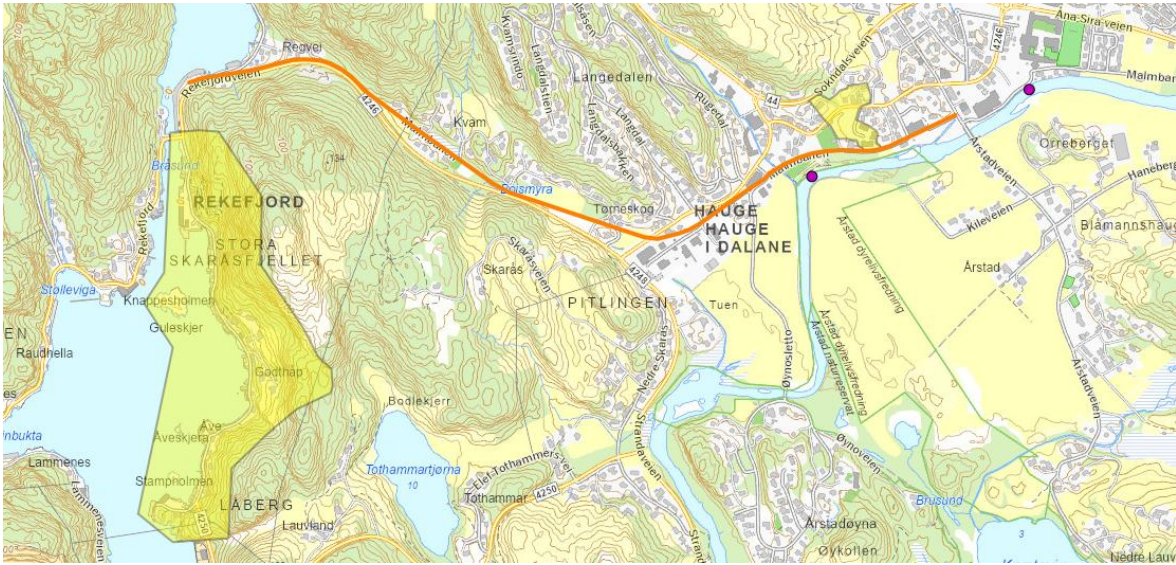
Bilde og kart

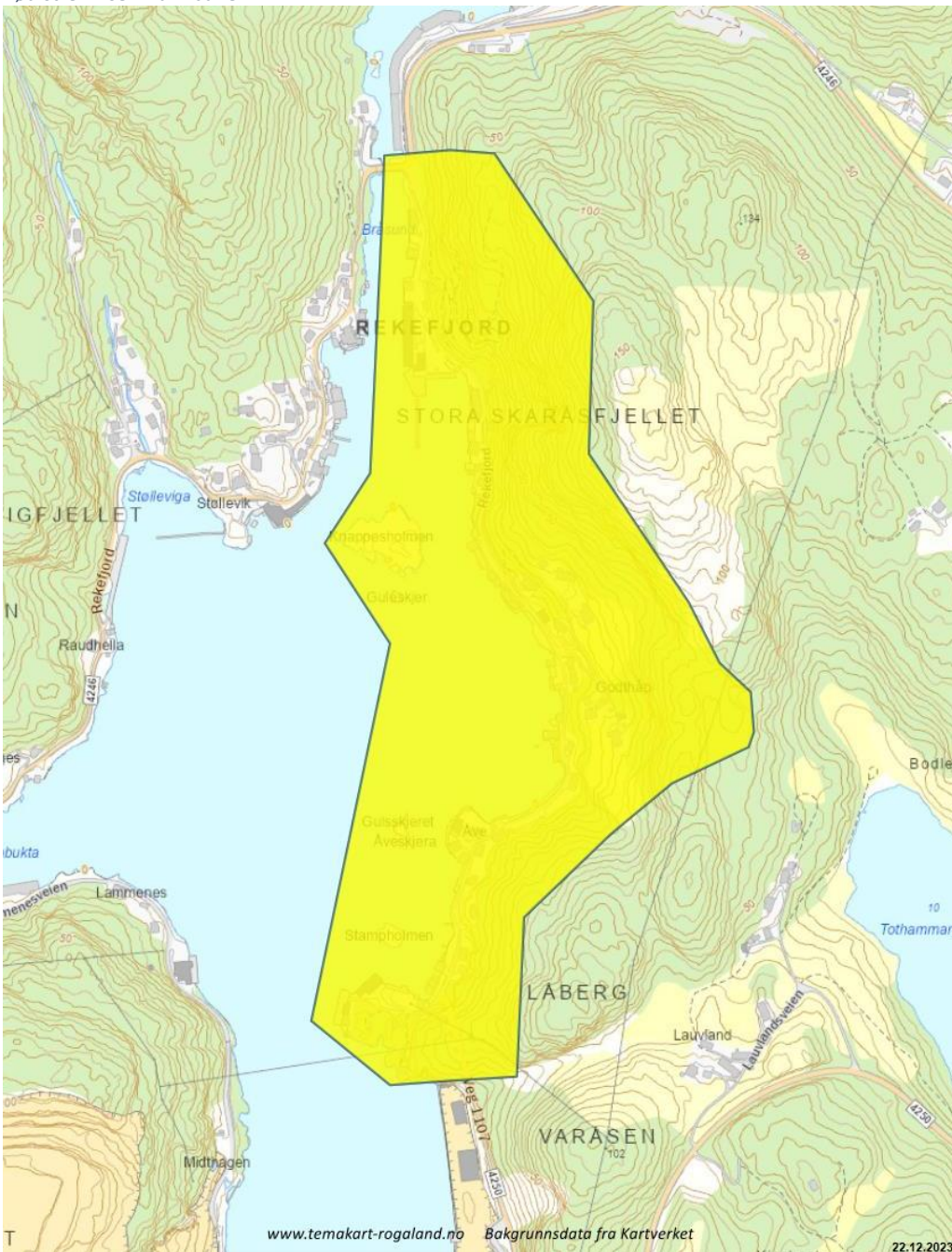
Rekefjord øst. Tollpakketuset Foto: Rogaland fylkeskommune

Dronefoto. Foto: Sokndal kommune

Rød strek viser malmbanen.

Elgjestraum - Hølen - Ørsland

Godt bevart 1800-talls veimiljø som utgjør en del av den Vestlandske hovedvei

Sokndal kommune

1,40 km²

Inngår i landskapsregion 18 Heibygdene i Dalane og Jæren

Sammendrag

Kulturmiljøet består av en 6 km lang historisk veistrekning fra 1800-tallet, som strekker seg fra Elgjestraum til Bakka bru gjennom Hølen. Veien var en viktig forbindelse mellom Sokndal og Den Vestlandske hovedvei, og er omgitt av fem gamle steinbroer, båtstøer, og nyere kulturminner. Strekningen har vært brukt siden før 1830-tallet, og selv om trafikken avtok etter at en ny vei åpnet i 1861, er den fortsatt godt bevart.

De imponerende steinbruene, spesielt Hølen bru, er viktige vitnesbyrd om regionens samferdselshistorie, og området har nasjonal betydning. Ørsland er et verdifullt kulturlandskap med historiske gårdsbruk, steinstrukturer og kulturlandskap. Veien, som i dag brukes som tursti, gir et unikt innblikk i tidligere tiders ferdsel og er i seg selv en kulturopplevelse.

Til tross for lite trafikk, er veien utsatt for slitasje fra turgåere, og både veien og bruene krever vedlikehold. Broene er særlig sårbare for flomskader og aldring, og jevnlig tilsyn er nødvendig for å bevare dette historiske miljøet. Restaureringen av bruene har blitt utført i samarbeid med Sokndal kommune og Statens Vegvesen.

Beskrivelse av kulturmiljøet

Kulturmiljøet består av en historisk veistrekning fra 1800-tallet, som strekker seg fra Elgjestraum i nord til Bakka bru i sør, gjennom Hølen. Denne 6 kilometer lange og opptil 2 meter brede veien fører ned til Sokndal, som lenge har vært et sentralt knutepunkt. På strekningen finnes fem gamle steinbroer, tre båtstøer og flere nyere kulturminner langs veien.

Historien

Dagens kjerrevei stammer fra slutten av 1830-årene, men ferdsel gjennom dalen har pågått i uminnelige tider. Selv om sjøveien var den foretrukne transportåren, var det også behov for en forbindelse til Sokndal fra innlandet. Ruten over Steinsvatnet og veien gjennom Hølen ble ofte valgt. Etter hvert ble veien også et viktig bindeledd til Den Vestlandske Hovedveg, med spesielt stor trafikk vinterstid når fjellveiene var uframkommelige. I 1822 var det allerede en brukbar vei i området, og strekningen fra Vassenden til Fitje bru var en av de første i Stavanger Amt som fikk offentlig støtte i 1838. Ferdsele over Steinsvatnet er dokumentert ved båtstøene på Vassenden, og det ble ofte arrangert hesteskyss for reisende.

I 1861 åpnet en ny vei mellom Sokndal og Eide, som gikk gjennom et annet dalføre enn veien ved Hølen. Dette førte til at trafikken på Elgjestraum-Hølen-Ørsland-strekningen avtok kraftig. Da Elgjestraum ble fraflyttet på 1950-tallet, stoppet ferdselen nesten helt opp. Likevel er veien fortsatt godt bevart og gir innsikt i tidligere tiders transportmønstre. I dag brukes veistrekningen som tursti, og det omliggende kulturlandskapet gjør turen til en historisk opplevelse.

Broene langs veien er spesielt imponerende. Elgjestraum bru, Hølen bru, Indre Høla bru og Bakka bru er alle bygget tidlig på 1800-tallet og står fortsatt godt bevart. Steinbruene, en nyvinning på 1700-tallet, var spesielt viktige i de skogfattige kystområdene. Hølen bru, som ble bygget litt etter Bakka bru, er anerkjent som en av de flotteste steinbruene i Rogaland. Nærområdet er preget av kulturminner, som ruinene etter en vadmelsstampe og en husmannsplass, som gjør området spesielt interessant og verdifullt.

Elgjestraum bru, bygget i siste halvdel av 1800-tallet, skiller seg ut med sin noe annerledes byggestil, med både stein- og betongheller. Dette viser at broen er av nyere dato, med betongdekkene trolig fra 1920- eller 1930-tallet. Denne brua ble skadet på 1950-tallet under sprengning av elvebunnen, men ble reparert i 2014.

Veimiljøet ved Hølen gir et unikt innblikk i tidligere tiders samferdselsmønstre. Selv om veien i dag hovedsakelig brukes av turgåere, bærer den preg av fortidens ferdsel med båter, gårdsbruk og ålefiskeri. De imponerende steinbruene langs strekningen er høydepunktene, med Hølen bru som kronjuvelen.

Spor i dag

Veien og de fem steinbruene, bygget på 1800-tallet, er fortsatt godt bevart. Steinportaler, båtstøer, og ruiner fra gamle gårdsbruk og en vadmelsstampe kan fortsatt sees langs veistrekningen. Bruene, spesielt Hølen bru, står som imponerende vitnesbyrd om regionens historie og er i dag vernet som nasjonale kulturminner.

Nasjonal interesse

Bruene og veien representerer en viktig del av regionens samferdselshistorie og kulturarv, og området er vurdert til å være av nasjonal betydning.

Veimiljøet mellom Elgjestraum, Hølen og Ørsland utgjorde tidligere den gamle hovedveien fra Sogndalstrand gjennom Hølen til Eide, og var et viktig knutepunkt til Den Vestlandske hovedvei. Denne hovedveien spilte en sentral rolle som ferdselsåre i regionen og bidro til handel, kommunikasjon og transport av varer og mennesker gjennom århundrene. Rundt 1800 fikk veien navnet Vestlandske hovedvei da den ble kjørbær for hest og vogn, men tidligere var den kjent som Postveien.

Elgjestraum-Hølen-Ørsland var en særlig viktig ferdselsåre i Sokndal, hvor de vakre steinbruene langs veien er tydelige vitnesbyrd om områdets rike samferdselshistorie. Fordi veimiljøet er godt bevart, har det blitt vurdert som av betydelig nasjonal interesse. Ørsland, med sitt tradisjonsrike kulturlandskap, er rikt på steinstrukturer som gjerder, bakkemurer og veiter, og området omfatter også to gårdsbruk med historiske tun omgitt av flere typer kulturmark. Området ble klassifisert som nasjonalt verdifullt i 1994, på grunn av sin høye kulturminneverdi.

Veien gir et fascinerende innblikk i tidligere tiders samferdselsmønstre, og fremstår i dag som en kulturopplevelse i seg selv. Langs den stort sett steinsatte veien passerer man båtstøer, nedlagte gårdsbruk, ålefangstanlegg og ruinene av en vadmelsstampe ved Hølen. Likevel er det de imponerende steinhellebroene som gir det sterkeste inntrykket.

Hele veistrekningen utgjør et verdifullt kulturlandskap, omgitt av nyere tids kulturminner, og har nasjonal betydning. Restaureringen av bruene har blitt utført i samarbeid med Sokndal kommune og Statens Vegvesen, noe som har bidratt til å bevare dette unike kulturmiljøet for fremtidige generasjoner.

Sårbarhet

Veien er utsatt for slitasje fra turgåing, men som gammel kjerrevei står den også i fare for å gro igjen uten vedlikehold. Jevn oppfølging av både vei og broer er nødvendig, i tråd med kommunens kulturminneplan. Broene, særlig sårbare for flomskader, har enkelte svakheter som følge av aldring, og krever regelmessig tilsyn.

Ruinene etter en gammel husmannsplass og en vadmelsstampe fra 1800-tallet eksisterer fortsatt, men det er de imponerende steinhellebroene, spesielt Hølen bru, som virkelig skiller seg ut. Hølen bru er en av Rogalands vakreste steinbruer, omgitt av et uberørt landskap uten nyere inngrep. Dette gjør området spesielt sårbart og gir en ekstraordinær opplevelse av fortidens transportårer.

Til tross for at veien i dag stort sett bare brukes av turgåere, holder den seg godt og gir et fascinerende innblikk i tidligere samferdsel. De vakre broene – Bakka bru, Indre Høle bru og Hølen bru – er bygd med utsøkt håndverk og har en unik arkitektur med isbrytere på begge sider. Hølen bru er spesielt enestående i sin klasse, og området rundt fremhever dens historiske verdi.

Bilde og kart

Hølen bru. Foto: Rogaland Fylkeskommune

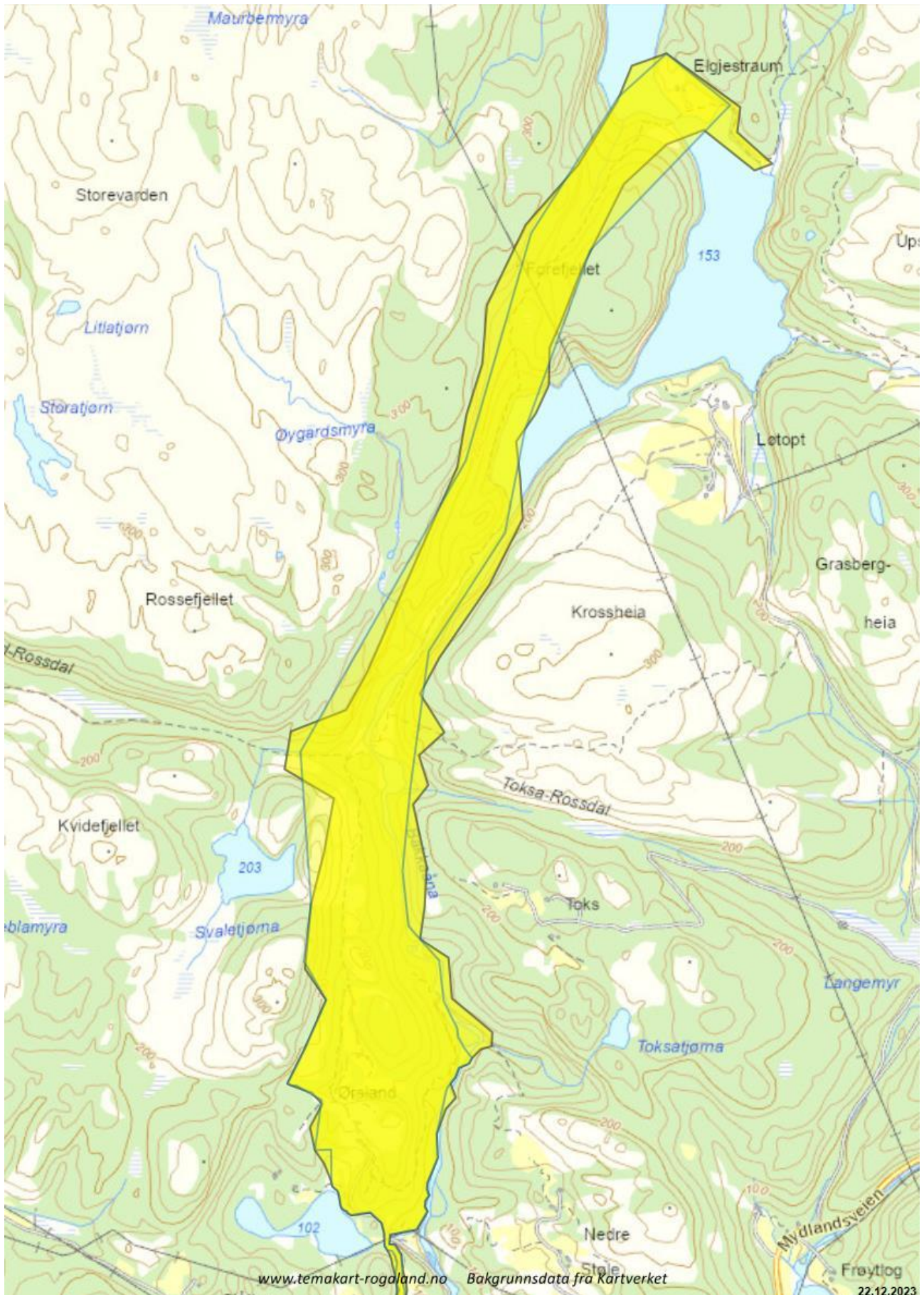
Ruiner av tømstampe. Foto: Rogaland fylkeskommune

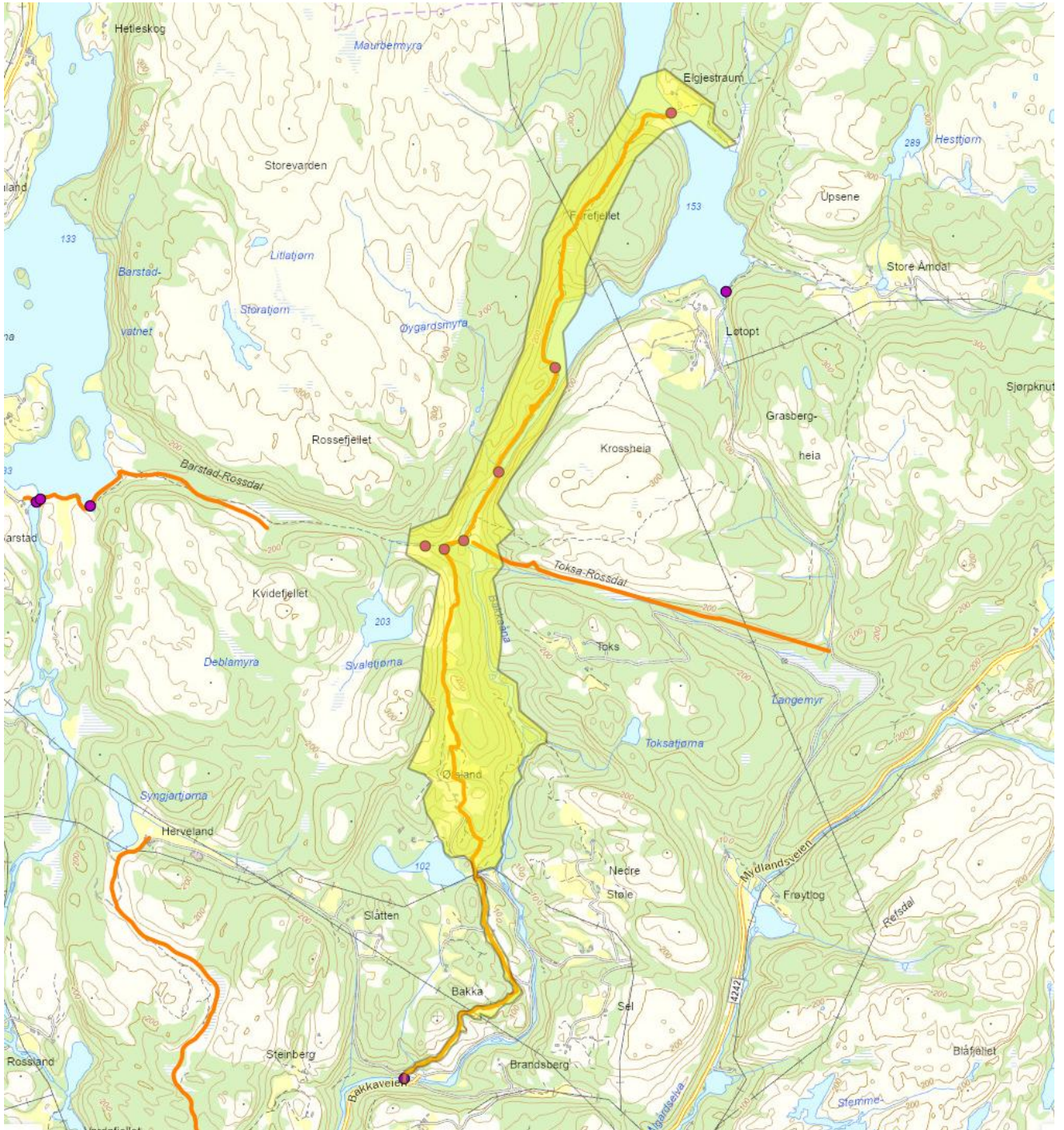

Elgjestraum bru. Foto: Rogaland fylkeskommune

Indre Høla bru. Foto: Rogaland fylkeskommune

Åna fengsel

Nasjonal tvangsarbeidsanstalt, kretsfengsel og en av Norges største gårdsbruk

Hå kommune

0,02 km²

Området inngår i landskapsregion 19 Jæren og Lista

Sammendrag

Åna fengsel, et av Norges største fengsler, ligger mellom Nærbø og Varhaug i landlige omgivelser. Fengselet har historiske røtter som Opstad tvangsarbeiderhus, bygget i 1915 for å håndheve Løsgjengerloven av 1907, som bekjempet løsgjengeri og drukkenskap med tvangsarbeid. Anlegget er et helhetlig kulturmiljø, med ca. 50 bygninger og objekter, inkludert fengselsbygninger, boliger for ansatte, og infrastruktur, samt steingarder, kanaler og veier bygd av tvangsarbeidere. Åna var også tidligere et av Norges største gårdsbruk.

Området har nasjonal kulturhistorisk betydning, med 24 fredede bygninger og vernete uteområder, inkludert steinportaler og murer. Anlegget står som et viktig dokument over norsk løsgjengeromsorg og rettshistorie. Det har blitt gjennomført oppgraderinger for å møte moderne sikkerhetskrav, samtidig som bevaringen av det historiske miljøet er prioritert.

Beskrivelse

Åna fengsel ligger i landlige omgivelser mellom Nærbø og Varhaug, og er ett av Norges største fengsler. Miljøet består av bygninger og utomhusanlegg rund hovedbebyggelsen, inkludert steingarder, kanaler og veier bygd av tvangsarbeidere, samt frittstående pipe og brannhydranter. Kulturmiljøets avgrensing omfatter også adkomstveien.

Historien

Åna fengsel har opprinnelse som tvangsarbeidsanstalt. Med bakgrunn i en rådende samfunnsidé om forbedring gjennom regelmessig livsførsel, frisk luft, god kost og fysisk fostring, og at løsgjengeri og drukkenskap skulle bekjempes med tvangsarbeid, trådte Løsgjengerloven i kraft i 1907.

Åna fengsel, eller Opstad tvangsarbeiderhus som det da het, ble bygget av staten i 1915 som ett svar på dette. Det ble den første og eneste tvangsarbeidsinstitusjonen i sitt slag i Norge. Jæren ble valgt pga. den avsidet beliggenheten og arbeidsmulighetene utendørs store deler av året. I 1970 ble løsgjengerlovens bestemmelser om tvangsarbeid opphevet, og anstalten skiftet da navn til Åna kretsfengsel, og var sete for Vestre fengselsdistrikt fram til 2000. Navnet på fengselet ble senere endret til Åna fengsel.

Anlegget består av ca. 50 bygninger og objekter derav fengsel, landbruk, bostedsfunksjoner og samt infrastruktur, og er anlagt etter en definert plan. Det er ett helhetlig anlegg med klart definerte soner.

Anstalten ble etablert og bygd etter en større plan utarbeidet av en plankomite nedsatt av Justisdepartementet og arkitekt O. Ekman. Ekmans situasjonsplan for området viser en tydelig soneinndeling mellom boliger, arbeidshuset og driftsbygningene. Boligene for høyere funksjonærer i Hvitgata og selve arbeidshuset var tydelig adskilt med en tett vegg av bartrær. Til bomiljøet i Hvitgata hørte både krocket- og tennisbane og opparbeidete hager til hver bolig.

Foruten å være et av Norges største fengsel, var Åna også et av landets største gårdsbruk fram til gårdsdriften ble nedlagt i 2012.

Spor i dag

Åna fengsel viser tydelige spor fra sin tid som tvangsarbeidsanstalt, med 24 fredede bygninger, inkludert hovedbygningen, boliger for ansatte og driftsbygninger. Området er omgitt av steinportaler, murer, kanaler og veier, mange av dem bygd av tvangsarbeidere. Steinportalen ved innkjørselen og muren langs hovedveien er fredet i verneklasse A på grunn av deres historiske betydning.

Bygningene og utomhuselementene fra perioden 1910-1925 er viktige eksempler på norsk retts- og sosialhistorie. Disse godt bevarte strukturene gir innsikt i fengselets rolle som arbeidsanstalt, og fungerer som nasjonale dokumenter om løsgjengeromsorgen i Norge.

Nasjonal interesse

Anlegget er en viktig del av Norges og Rogalands historie, både sosialt og jushistorisk. Helheten i anlegget med tilhørende bygninger og uteområder er godt bevart.

Det er mye fint steinarbeid utført av tidligere tvangsarbeidsplasserte. Portalen med tilhørende steinmur på begge sider av innkjørselen er i verneklasse A. Det samme gjelder for steinmuren fra portalen langs hovedveien mot Nærbø. Kulturmiljøet står i dag som nasjonal dokumentasjonsverdi om norsk løsgjengeromsorg.

24 bygninger på Åna fengsel er fredet eller vernet i landsverneplanen for justissektoren. Omfanget av vernet er områdets helhetlige bygningsstruktur og utomhuselementer, bygningsvolumer og originalt eksteriør for bygninger oppført i perioden 1910-1925, etter planen for Opstad tvangsarbeidsanstalt: Hovedbygningen (arbeidshuset), boliger for ansatte, bygninger tilknyttet arbeidsdriften og bygninger tilknyttet infrastrukturen. Vernet omfatter også utomhusareal rundt hovedbebyggelsen, som sikrer opplevelsen av fengselet i et ubebygget kulturlandskap. Det omfatter steingarder, steinsatte kanaler og veier bygd av tvangsarbeiderne og brannhydranter.

Sårbarhet

Åna fengsels kulturmiljø er sårbart for både naturlig slitasje og moderne inngrep. De fredede bygningene og utomhuselementene, som steingarder, kanaler og veier bygd av tvangsarbeidere, krever jevnlig vedlikehold. Erosjon, værforhold og manglende vedlikehold kan føre til nedbrytning av de historiske strukturene, spesielt steinarbeidene som er svært utsatt for forvitring.

I tillegg har økende krav til sikkerhetstiltak ved fengselet medført behov for oppgraderinger, noe som kan utfordre bevaringen av det historiske miljøet. Nye konstruksjoner eller sikkerhetsinstallasjoner kan potensielt forstyrre helheten i kulturmiljøet dersom de ikke tilpasses omgivelsene.

Åna fengsel er vernet gjennom Justisdepartementets landsverneplan. Der er anlegget satt i verneklasse to. Verneklasse to er et etatsinternt vern, der Statsbygg har ansvaret for å ivareta vernet. Vernet omfatter den helhetlige bygningsstrukturen og bygningene med originalt eksteriør oppført i perioden 1910-1939, etter planen for Opstad tvangsarbeidsanstalt. Dette gjelder også krigsminnene på eiendommen.

Området er regulert som en hensynssone for bevaring (H570). Anlegget er en av Hå kommunes 16 hensynssoner i kommuneplanen. I tillegg er flere (24) av bygningene vernet enkeltvis. utfordringen er å balansere behovet for modernisering og sikkerhet med vernet av bygningene og landskapet, slik at det unike kulturmiljøet kan fortsette å formidle fengselets historie.

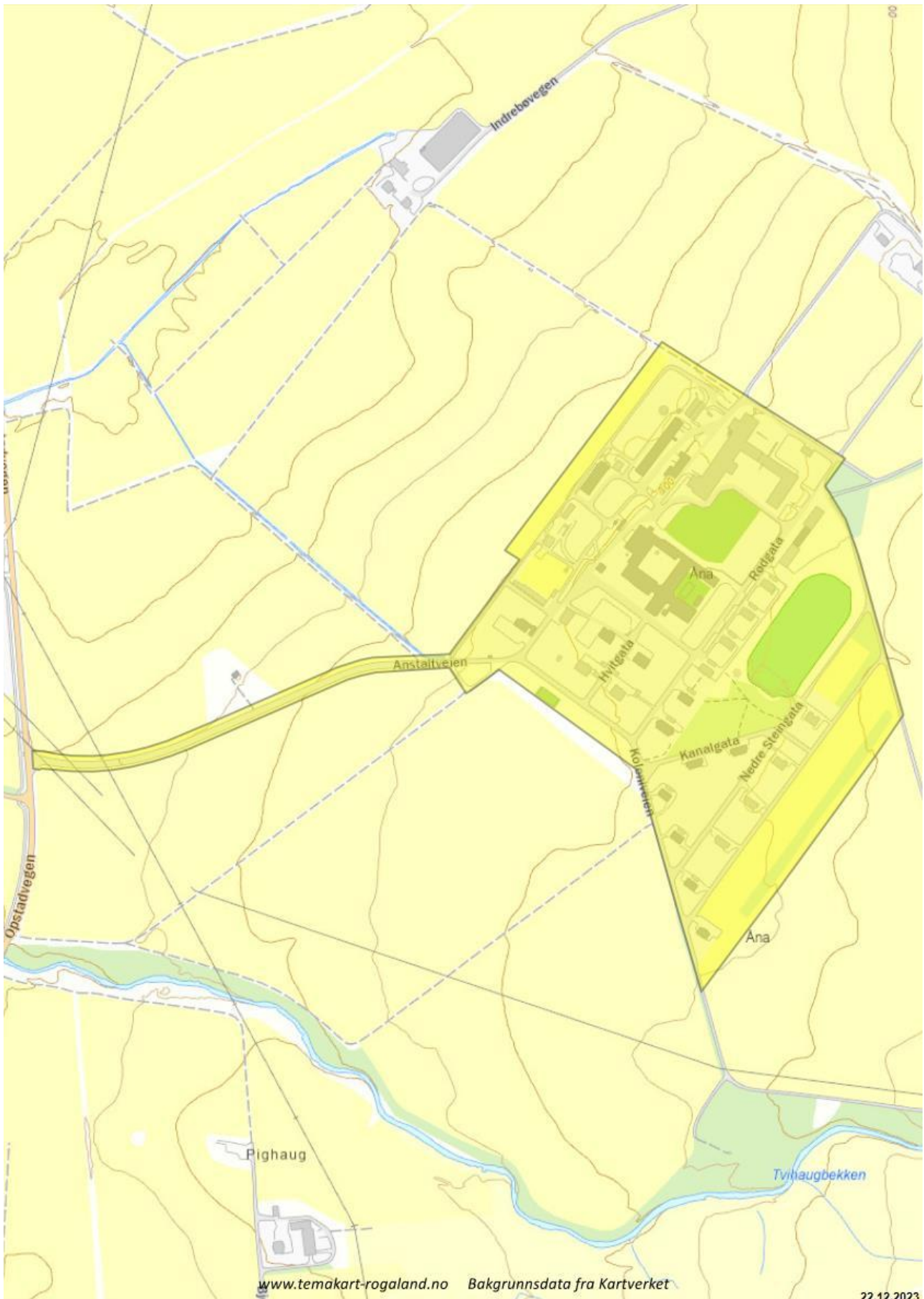
Bilde og kart

Åna fengsel. Hovedinngangen. Foto: Kriminalomsorgen

Åna fengsel. Dronefoto. Foto: Hå kommune

Fotland

Tradisjonell mølle- og kverndrift til moderne industriell kraftproduksjon

Time kommune

0,023 km²

Området inngår i landskapsområde 19 Jæren og Lista

Samandrag

Fotlandsmiljøet, som inkluderer Fotland bygdemølle og Fotland kraftstasjon, speglar ein lang historie med vassdragsbasert industri på Jæren. Fotland mølle, bygd i 1845, har røter tilbake til midten av 1600-talet, då mølledrift var sentralt for lokalsamfunnet. Familien som dreiv mølla, gjorde det i fire generasjonar fram til 1970. Etter restaurering vart mølla opna som museum i 1995. Fotland kraftstasjon, bygd i 1915, forsynte Time kommune med straum fram til 1972 og fungerer i dag som teknisk museum. Miljøet har nasjonal verdi for si dokumentasjon av overgangen frå tradisjonell mølledrift til moderne kraftproduksjon, og det er også eit godt bevart døme på industriell arkitektur. Sårbarheita ligg i aldring og slitasje, og det er viktig med regelmessig vedlikehald for å sikre bevaring av både bygningar og kulturmiljø.

Skildring av kulturmiljøet

Fotlandsmiljøet, som omfattar Fotland kraftstasjon og Fotland bygdemølle, inngår i eit rikt kulturmiljø som syner at vassdraget frå uminnelege tider har vore knytta til kvern- og mølledrift, seinare kraftproduksjon. Fotland mølle, bygd i 1845, og Fotland kraftstasjon, reist i 1915, representerer sentrale element i utviklinga av industri og kraftproduksjon på Jæren.

Historia

Fotland mølle, som ligg sør for Hå-åna ved Fotlandsfossen, består av to kvernhus, ei mølle, og eit torvhus. Dette området har gjennom tidene vore tett knytt til mølle- og kverndrift, med dokumentert mølledrift heilt tilbake til midten av 1600-talet. Den noverande mølla vart bygd i 1845, men historia om mølledrifta strekkjer seg endå lenger tilbake. Drifta av Fotland mølle vart utført av den same familien gjennom fire generasjonar fram til 1970, då Time kommune overtok området. Etter restaureringa i 1995 vart mølla gjenopna som eit museum.

Fotland kraftstasjon vart opna i 1915 med mål om å forsyne Time kommune med straum "i all overskodeleg framtid." Kraftstasjonen vart nedlagd i 1972, men har sidan blitt bevart som eit teknisk museum og seinare som eit vasskraftmuseum for Jæren. Området inkluderer demning, røyrleidning, og kraftstasjonsbygning, og vart overteke av Time kommune i 1972.

Historia om mølledrift i Noreg går tilbake til 1200-talet, og på Fotland har det vore drive "Maling til Profit" sidan 1668. Fotland mølle var ein av dei første industrimøllene på Jæren og inkluderte ei smie i kjellaren som var blant dei første mekaniske industrielle verksemdene på Jæren.

Både Fotland mølle og Fotland kraftstasjon representerer verdifull industriell arkitektur. Fotland mølle, med to kvernhus, mølle, og torvhus, har òg verneverdi som ein del av miljøet kring Fotland kraftstasjon, som inkluderer restar etter bru, ruinar, og restaurerte kvernhus. Samla sett utgjer dette området eit godt eksempel på viktig kulturmiljø som fortel handverks- og industrihistoria i Noreg.

Spor i dag

Fotlandsmiljøet viser tydelege spor frå si historie med vassdragsbasert industri. Fotland bygdemølle, restaurert og opna som museum i 1995, og Fotland kraftstasjon, som fungerer som teknisk museum, er godt bevarte. Området omfattar gamle kvernhus, ruinar og restar etter bruer, og gir eit innblikk i tidlegare tidars handverk og industri. Kraftstasjonen framstår autentisk i eksteriøret og er nesten heilt intakt innvendig. Sjølv om kraftproduksjonen opphørte i 1972, har ikkje snart 50 år med museal verksemd gitt mindre lesbarheit. Museets utstillingar bidreg heller til ei større forståing for anlegga si historiske bakgrunn.

Nasjonal interesse

Kulturmiljøet ved Fotland mølle og Fotland kraftstasjon er ein viktig del av eit større historisk landskap knytt til kvern-, mølledrift og kraftproduksjon. Dette miljøet har stor opplevingsverdi og formidlar handverks- og industrihistoria på Jæren, der mange industrigründarar og innovatørar har sett varige spor i norsk industri.

Området har nasjonal verdi fordi det representerer ei unik kombinasjon av historiske, industrielle og kulturelle element som dokumenterer Noregs teknologiske og økonomiske utvikling. Med Fotland mølle og kraftstasjon ser ein overgangen frå tradisjonell mølledrift til moderne industriell kraftproduksjon. Dette illustrerer korleis energibehov og samfunnsstruktur endra seg gjennom tidene.

Fotland mølle si drift er dokumentert heilt tilbake til 1600-talet, og Fotland kraftstasjon etablert i 1915 for å levere straum til Time kommune. Denne lange kontinuiteten i mølledrift gir innsikt i korleis slike verksemdar har vore integrerte i lokalsamfunnet over fleire hundreår.

Arkitektonisk har både mølla og kraftstasjonen betydeleg verdi, ettersom dei speglar tidstypiske byggjestilar og teknologiske løysingar frå si tid. Fotland kraftstasjon er eit døme på industriarkitektur frå tidleg 1900-tal, der funksjonalitet og estetikk vart kombinert i utforminga av anlegg for kraftproduksjon. Bevaringa og restaureringa av desse bygningane er eit vitnesbyrd om samfunnet si vilje til å ta vare på si kulturarv. Som museer gir dei besøkande høve til å lære om Noregs industrielle historie og verdien av å bevare slik arv for komande generasjonar.

Sårbarheit

For å bevare miljøet må bygningane vedlikehaldast og området forvaltast i tråd med verneverdiane. Særleg kraftstasjonen og bygningane knytte til Fotland mølle er sårbare for forfall på grunn av aldring, vær og vind. Uten tilstrekkeleg vedlikehald kan dei historiske strukturane forringast.

Menneskeleg påverknad utgjer også ein risiko. Auka turisme kan føre til slitasje på bygningar og naturområdet, så det er viktig å balansere tilrettelegging for besøkande med bevaring av miljøet. Utviklingspress og endringar i bruk av området kan utfordre vernet av dei historiske elementa. Naturhendingar som flaum eller ras kan også skade bygningar og infrastruktur. Det er avgjerande å ha beredskapsplanar for å minimere skadar.

Fotlandsområdet, med foss, kvernhus, mølle, kraftstasjon og laksetrappar, er av Riksantikvaren vurdert som eit av få særleg verdifulle mindre vasskraftanlegg i landet (Verneplan TIK 1994). Verneverdig gruppe 2 i Vestadutvalet sin innstilling frå 1988, og med i finsorteringa til Kulturminner i norsk kraftforsyning (KINK). Kulturmiljøet langs Håelva, som dammen er ein del av, er også av lokale myndigheiter høgt verdsette kulturminne. Dammen har lokal vernestatus og blir karakterisert som eit solid stykke byggjekunst og eit vakkert kulturminne i kommunen sin kulturminneplan. Fotland kraftstasjon er føreslått ført opp på NVEs statlege listeførte kulturminne. Mindre delar av kulturmiljøet er regulert som omsynssone for bevaring i kommuneplan for Time.

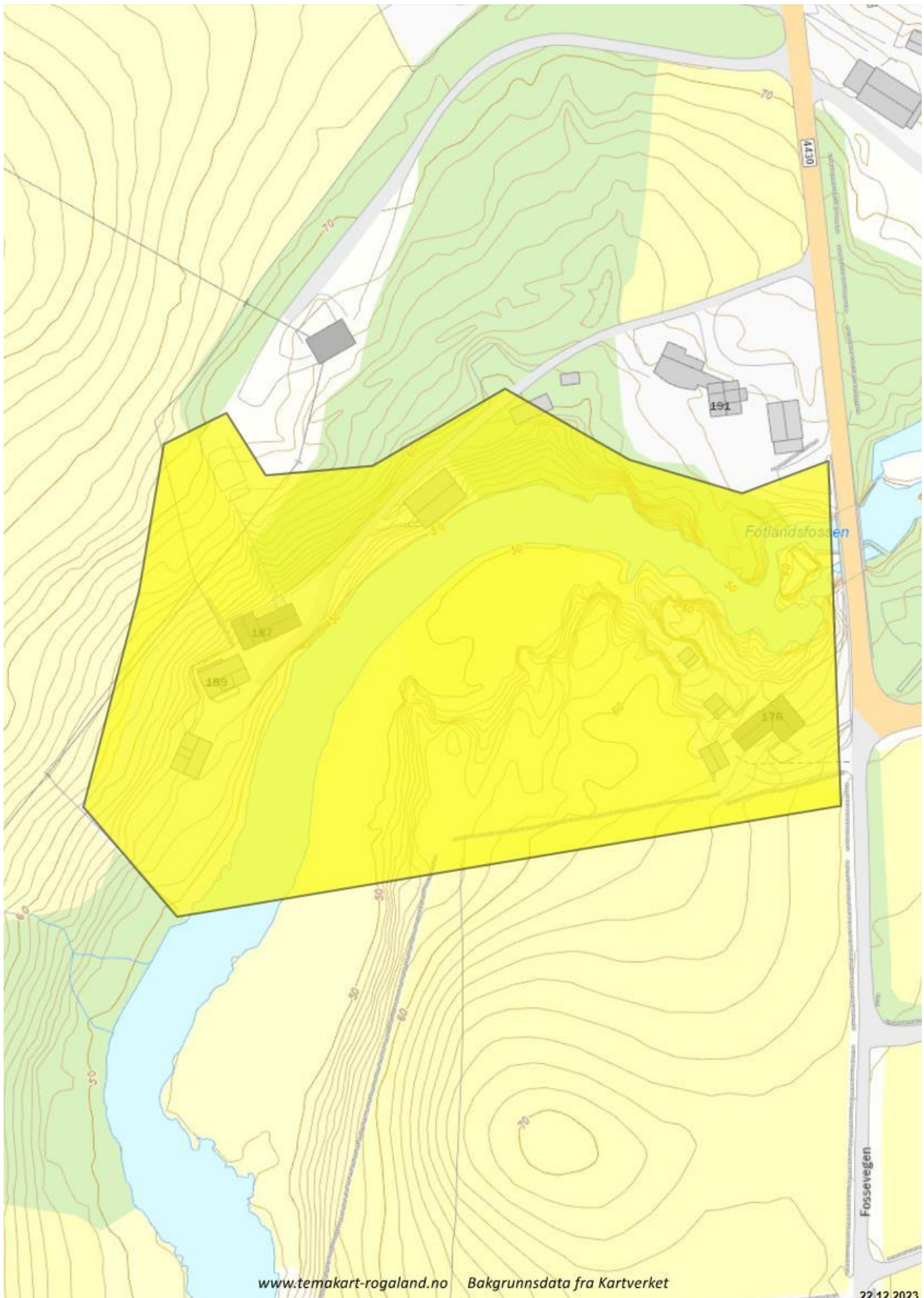
Bilete og kart

Fotland Mølle. Foto: Time kommune

Fotland mølle. Foto: Riksantikvarens arkiv

Industristedet Ålgård med funksjonærboliger

Industrieventyret som bygget Ålgård

Gjesdal kommune

0,09 km²

Områder inngår i landskapsregion 19 Heibygdene i Dalane og Jæren

Sammendrag

Industristedet Ålgård inkluderer veveriet, kraftstasjonen, funksjonærboligene i Nilsabakken og det gamle kommunehuset "Storahuset". Dette kulturmiljøet reflekterer Ålgårds utvikling fra tidlig 1900-tall, med fokus på tekstilindustrien. Veveriet ble bygd i 1898 og kraftstasjonen i 1915, begge eksempler på viktig industriarkitektur. Ole Nielsen grunnla Ålgårds ullindustri i 1870, som senere ble De Forente Uldvarefabrikker (DFU), en nasjonalt betydelig tekstilprodusent.

Området er viktig for å forstå hvordan industrien formet lokalsamfunnet, og bevaring av bygningene er avgjørende. Sårbarheten skyldes bygningenes forfall og press fra moderne utvikling.

Beskrivelse

Industristedet Ålgård omfatter veveriet, kraftstasjonen, funksjonærboligene i Nilsabakken og det gamle kommunehuset «Storahuset». Dette miljøet viser utviklingen fra tidlig 1900-talls industri til dagens boligområder. De sentrale industribyggene, som veveriet og kraftstasjonen, knyttes til Nilsabakkens funksjonærboliger og Gunnarhuset, direktørboligen. Fotlandshagen, kjent som det gamle arbeiderstrøket, ligger utenfor dagens foreslåtte avgrensning, men bærer historiske spor fra tidlig 1800-tall.

Historien

Veveriet, oppført i mur i stedet for tre, stod ferdig i 1898. Bygget er spesielt med sine strebepilarer, en teknikk ofte brukt i gamle steinkirker, for å støtte veggene mot takets vekt. Bygningen ble utvidet i 1912, og i 1937 fikk den sin nåværende høyde, da taket ble dekket med Vossaskifer. Opprinnelig ble seilskutemaster brukt som bærende konstruksjon.

Ålgård ble et viktig industrisenter takket være Ole Nielsen, en driftig husmannssønn fra Hjelmeland. I 1870 etablerte han Aalgaards Uldspinderi ved hjelp av en brukt spinnemaskin fra Sverige. Virksomheten vokste raskt, og sammen med lokale bønder dannet Nielsen et aksjeselskap som utvidet produksjonen til også å inkludere tekstilveving. Dette ble forløperen til De forente Uldvarefabrikker (DFU), en sammenslutning av norske tekstilfabrikker opprettet i 1916, med Ålgård som hovedfabrikk.

Tekstilproduksjonen på Ålgård var delvis et resultat av internasjonale forhold, som den amerikanske borgerkrigen på 1860-tallet. Da tilgangen til bomull fra de amerikanske sørstatene stoppet opp, økte etterspørselen etter ullprodukter i Norge, og ullvarefabrikkene vokste fram. Ole Nielsen spilte en avgjørende rolle i å gjøre Ålgård til et sentrum for norsk tekstilindustri.

Spor i dag

I dag er flere av de historiske bygningene på Ålgård, som veveriet, kraftstasjonen og funksjonærboligene i Nilsabakken, fortsatt bevart. Disse elementene er viktige symboler på Ålgårds industrielle fortid. Bevaringstiltak er avgjørende for å ivareta disse unike kulturminnene som vitner om utviklingen av norsk tekstilindustri.

Nasjonal interesse

Samspillet mellom de velbevarte industrianleggene og boligbebyggelsen, som vokste fram på grunn av industriens innflytelse, har stor nasjonal kulturhistorisk betydning. Industrien på Ålgård formet ikke bare lokalsamfunnet, men hadde også en viktig nasjonal rolle. Selv om noen av bygningene står tomme og forfaller, har de stor verdi som vitnesbyrd om hvordan naturressurser ble utnyttet og avansert teknologi utviklet.

Bevaring og dokumentasjon av disse bygningene er avgjørende for å sikre at historien om industriens utvikling og innvirkning på samfunnet ivaretas for kommende generasjoner. Den industrielle bearbeidingen av ull på Ålgård skyldtes ikke bare lokale råvarer og fossekraft, men også internasjonale forhold som den amerikanske borgerkrigen. Da bomull fra sørstatene ble utilgjengelig, steg etterspørselen etter ullprodukter, noe som førte til etableringen av ullvarefabrikker i Norge.

Sårbarhet

I Kulturminneplan for Ålgård er området delt inn i flere soner, blant annet Fotlandshagen indre og ytre sone, samt "fabrikk"-sonen langs elva. Det er viktig å merke seg at bare deler av disse sonene er inkludert i det overordnede kulturmiljøet. Dette skaper utfordringer for bevaringen av Fotlandshagen og andre områder på Ålgård som inneholder enkeltminner av høy verdi, spesielt knyttet til industrihistorie og arbeiderboliger. Sårbarheten i disse områdene understreker behovet for nøye forvaltning og bevaringstiltak for å sikre at de kulturhistoriske verdiene blir ivaretatt, særlig i møte med utviklingspress.

Den eldre bebyggelsen i Nilsabakken, Veveriet, Storahuset (rådhuset), kraftstasjonen og tilhørende bygninger er regulert som hensynssone for bevaring i eldre reguleringsplan (1990).

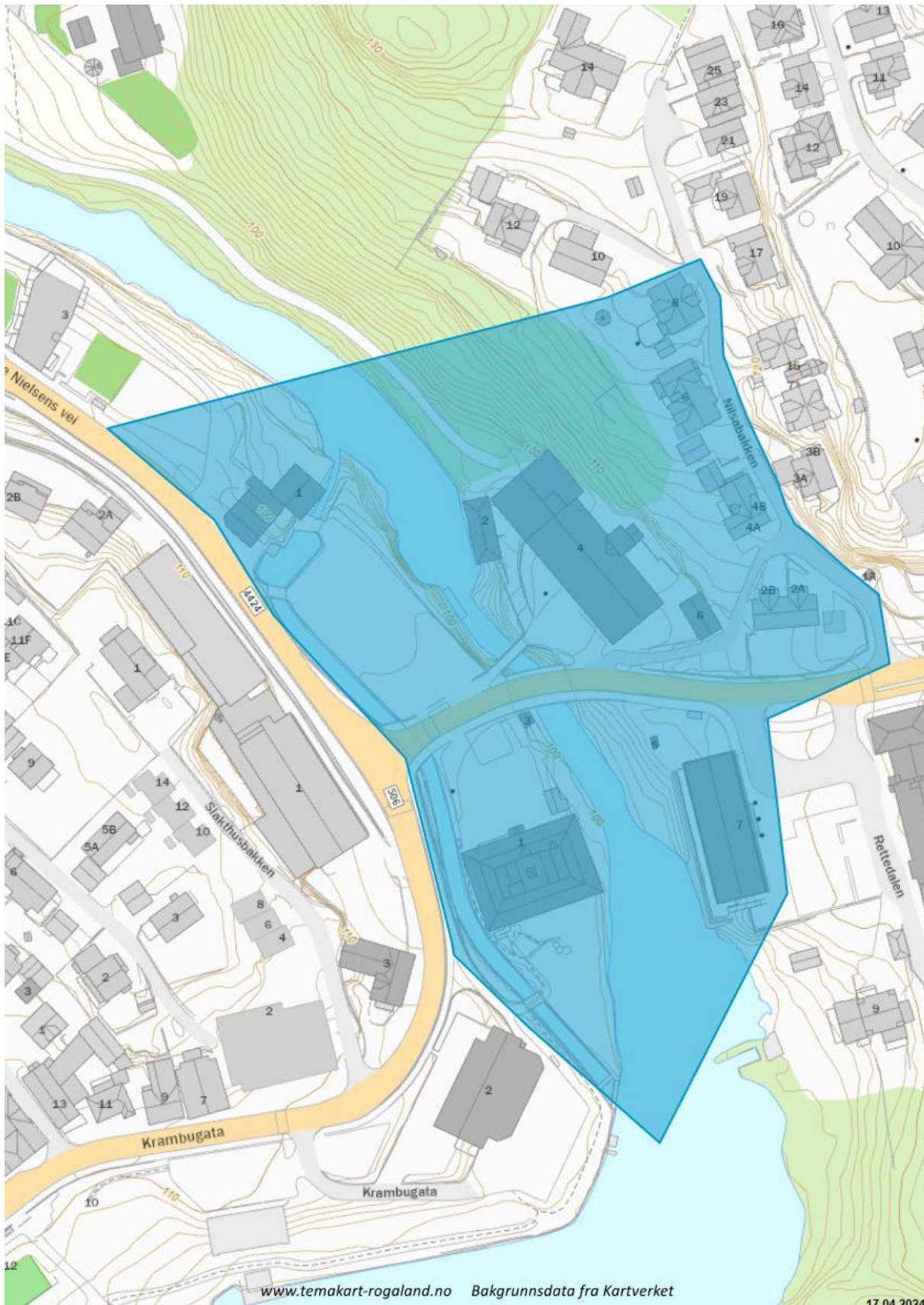
Bilde og kart

Flyfoto av Ålgård i 1962. Foto: Widerøe flyselskap AS

Veveriet. Bygningens høyre del er eldst, med fire strebepillarer. Foto: Rogaland Fylkeskommune.

Hjelmelandsvågen og Nordbygda

Eit sjølvgrodd 1800-talls strandstad

Hjelmeland kommune

0,73 km²

Inngår i landskapsregion 22 Midtre bygder på Vestlandet

Samandrag

Kulturmiljøet ved Hjelmelandsvågen og Nordbygda strekkjer seg frå Hjelmeland kyrkje til dei verneverdige bygga i nord, og frå sjøen i vest til Burmavegen i aust. Området består av godt bevarte bygningar frå 1800- og 1900-talet, inkludert kyrkje, naust, sjøhus, bustadhus og kommunehus. Hjelmelandsvågen utvikla seg til eit viktig handels- og kommunesenter på 1800-talet, men vart endra av ein stor flaum i 1940. Bygningane som står att representerer kystkulturen og livsstilen til strandsitjarar. Det autentiske og velbevarte bygningsmiljøet gjev besøkande ei kjensle av å reise tilbake i tid.

Skildring av kulturmiljøet

Miljøet omfattar Hjelmeland kyrkje med kyrkjegard i sør til og med dei verneverdige bygga i nord, og frå sjøen i vest til Burmavegen i aust. Strandstaden Hjelmelandsvågen og Nordbygda voks fram på 1800-talet, men det har vore busetnad her tidlegare enn dette. Her finst eit godt bevart bygningsmiljø med naust, sjøhus, bustadhus, uthus, kyrkje med kyrkjegard, kommunehus og næringsbygg, som hovudsakleg er frå 1800- og 1900-talet. I mellomalderen skal det ha stått ei kyrkje med kyrkjegard ved elvemunningen, i området kor kommunehuset no er plassert. Den eldste omtalen av denne kyrkja er frå 1280.

Historia

I 1764 fekk nokre kjøpmenn frå Bergen privilegium til å drifte koparverk i Ryfylke. Smeltehytta låg i Hjelmelandsvågen, basert på malm frå Forsand. Drifta var kortvarig, og det er ikkje spor bevart, men den vitnar om den gryande industrialiseringa i Rogaland.

Strandstaden i Vågen låg under garden Sæbø og strekte seg frå elveutløpet i sør og nordover. På byrjinga av 1800-talet budde det seks familiar ved sjøen og mot slutten av hundreåret hadde folketalet stige til over 250 personar. Dei var strandsitjarar som livnærte seg av handverk, fiske og sjøfart, i motsetning til resten av befolkninga som levde av jordbruk.

Vågen vart etter kvart sentrum i Hjelmeland og fekk funksjon som kommunesenter, knutepunkt for rutebåten, bustadområde og handels- og næringsstad. I Hjelmelandsvågen vart det drive gjestgiveri, bakeri, skomakarverksemd, sagbruk, fargeri, smed, bankverksemd, spinneri med meir. Fleire av bygga som husa desse næringane står framleis.

I 1940 vart Hjelmelandsvågen ramma av ein stor flaum, kor brua, fleire bygningar og deler av den gamle kyrkjegarden vart øydelagde. Flaumen fekk også avgjerande betydning for den vidare utviklinga av området. Vågen vart vesentleg endra fordi husa og den smale sentrumsgata mellom kaien og brua som forsvann under flaumen, aldri vart bygde opp att.

Spor i dag

Nokre av dei viktigaste bygningane innafor kulturmiljøet er dei verneverdige bygningane i Nordbygda, Hjelmeland kyrkje, "Spinneriet" og kommunehuset. Hjelmeland kyrkje, frå 1858, er ei langkyrkje i tre og vart teikna av arkitekt Hans D. F. von Linstow. "Spinneriet" vart oppført tidleg på 1870-talet og ligg ved elva. Bygningen har opp gjennom tidene hatt mange ulike funksjonar, som spinneri, kraftverk, hermetikk-, jærstol- og treskofabrikk med meir. Kyrkja og Spinneriet representerer viktige arkitektoniske stilartar og teknikkar frå sine respektive epokar. Kommune- og bankhuset i Vågen vart oppført i 1962 og er eit tidstypisk døme på etterkrigsarkitektur. Dei verneverdige bygga som inngår i

bygningsmiljøet nord i kulturmiljøet er godt bevart med høg opplevingsverdi. Kulturarven i Hjelmelandsvågen og Nordbygda er særleg synleg gjennom strandstadens vekst på 1800-talet. Bevarte bygningar frå denne perioden gjev eit autentisk innblikk i kystkulturen og livsstilen til dei som levde av handverk, fiske og sjøfart. Bygningsmiljøet, inkludert naust, sjøhus, bustadhus og offentlege bygg, reflekterer den tradisjonelle arkitekturen og samfunnsstrukturen frå 1800- og 1900-talet.

Nasjonal interesse

Hjelmelandsvågen og Nordbygda utgjer område av stor nasjonal interesse på grunn av betydelege historiske, kulturelle og arkitektoniske verdiar. Historisk sett har desse områda djup røter til mellomalderen, med den eldste dokumenterte kyrkja datert til 1280. Gjennom århundrar har dei vore vitne til Noreg si religiøse og sosiale utvikling. Bevarings- og formidlingsverdien i området er betydeleg. Det autentiske og velbevarte bygningsmiljøet gjev ei kjensle av å reise tilbake i tid. Pedagogisk sett fungerer Hjelmelandsvågen og Nordbygda som eit levande museum. Skuleklassar, studentar og historieinteresserte kan lære om Noregs kystkultur, industrialisering og arkitektoniske utvikling gjennom området historie og bevarte strukturar. Kulturmiljøet i Hjelmelandsvågen og Nordbygda gjev ei djupare forståing av kystkulturens utvikling i Noreg. Det representerer overgangen frå enkle strandsittere til ein blømande handels- og industriby, med eit sjølvoppbygd bygningsmiljø som bær preg av historiske lag. Dei ulike funksjonane til bygningane – frå kyrkjer og kommunehus til spinneri og bustadhus – fortel historia om området utvikling og betydning.

Sårbarheit

Den eldste delen av tettstaden rundt Hjelmelandsvågen ligg som spesialområde bevaring i eldre reguleringsplan (1991). Bygningane sin verneverdi kan bli øydelagde av større endringar, ombygging og påbygging. Fortetting av sentrumsområdet kan redusere den heilskaplege opplevinga av kulturmiljøet, dersom fortettinga øydelegg hagane og bryt med eksisterande bygningsmiljø når det gjeld utforming, høgder, materialval, plassering på tomte og liknande.

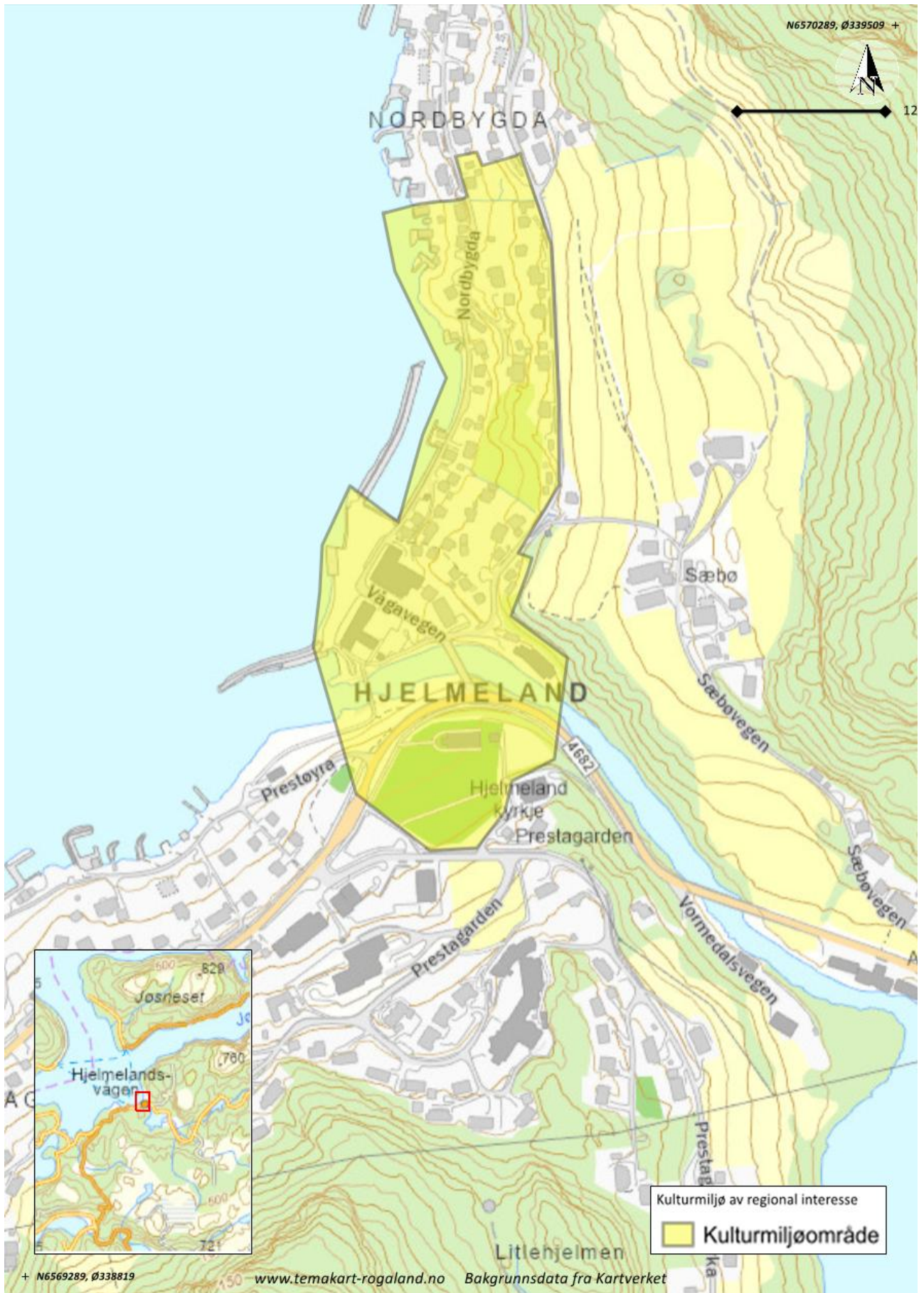
Bilete og kart

Hjelmelandsvågen. Trehusmiljø. Foto: Rogaland fylkeskommune

Hjelmelandsvågen. Spinneriet. Foto: Rogaland fylkeskommune

Vigatunet

Eit godt bevart gardsanlegg og eit veltilrettelagt museumsanlegg

Hjelmeland kommune

0,82 km²

Området inngår i landskapsregion 22 Midtre bygder på Vestlandet

Samandrag

Vigatunet er eit godt bevart gardsanlegg frå tidleg 1800-tal, sørvest for Hjelmeland sentrum, eigd av Ryfylkemuseet. Tunet, med seks bygningar og eit tett tun, samt tørkehus, kvernhus og naust har høg kulturhistorisk verdi. Kulturmiljøet inkluderer bygdeborger og gravminne frå jernalderen. Folk budde her til 1955, og mykje av det opphavlege inventaret er bevart, noko som gir eit autentisk bilete av fortida. Garden har vore viktig for åkerbruk, husdyrhald og fruktdyrking, og har eit unikt helletak typisk for Hjelmeland. Vigatunet er eit nasjonalt verdifullt kulturmiljø med stor formidlingsverdi.

Skildring av kulturmiljøet

Vigatunet er eit godt bevart gardsanlegg hovudsakleg frå tidleg 1800-tal som ligg sørvest frå Hjelmeland sentrum. Gardsanlegget er i dag ein museumsgard eigd og drive av Ryfylkemuseet og har høg kulturhistorisk verdi. Seks bygningar og eitt tett tun inngår i bygningsmiljøet. Tørkehus, kvernhus og naust ligg utanfor sjølve tunet. I tillegg til gardsanlegget omfattar kulturmiljøet bygdeborger og gravminne i sør. Truleg har det budd folk der gjennom eit par tusen år. Tunet er nemnt i skriftlege kjelder frå 1500-talet, og det var busetnad på tunet fram til det vart forlate i 1955. Mykje av inventaret står framleis i husa og gir oss eit autentisk bilete av kvardagslivet til dei som har levd på tunet. Det er registrert ei mangfaldig samling av kulturminne, både automatisk freda og nyare tids kulturminne, innanfor kulturmiljøet. Ei flott steinkvelvbru frå 1895 ligg også innafor avgrensinga.

Historia

Vigatunet var eit av dei største gardsbruka i Hjelmeland, og dei hadde fleire tenestefolk. Garden har røter heilt tilbake til 1500-talet, men tunet slik det er sjåande ut i dag går tilbake til 1821. Tunet blei fråflytt i 1955 og overtatt som museumstun i 1970. Den tidlegare eigaren let ein vesentleg del av inventaret stå att i husa, slik at dei framstår i ei svært autentisk form. Driftsgrunnlaget var åkerbruk og husdyrhald, men det vart også dyrka frukt. Ein kulturhistorisk frukthage finn ein framleis i dagens tun. I området finst fleire kjente automatisk freda kulturminne, mellom anna gravminne, spor etter busetnad, og to bygdeborger frå jernalder – Borgaråsen og Mjølhus – som er ein del av kulturmiljøet. Desse bygdeborgene viser at området hadde ei strategisk viktig forsvarsplassering i jernalderen.

Spor i dag

Vigatunet er eit uvanleg interessant og velhalde kulturmiljø. I dag framstår tunet slik det gjorde i 1821. Stovehuset i Viga, den gamle røykstova, har delar som stammar frå 1600-talet. I tillegg finn me eldhus, stabbur, løy, tørkehus, kvernhus og ei mindre stove kalla "Sisselastova" på tunet. Ein stor del av bygningsmassen er klassifisert som klasse A i SEFRAX-registeret. I tilknytning til gardanlegget er det to naust ved sjøen som også har verneklasse A i SEFRAX-registeret. I naustet finst det tradisjonsbåtar som ein føringsbåt, og steinbrygge er i takt.

Eit særmerkt trekk ved Viga og andre eldre hus i Hjelmeland er helletaket, laga med ei teknikk som skil seg frå det som har vore praksis andre stader i landet. Ryfylkemuseet har gjennomført fleire restaureringar i tråd med gamal byggeskikk og metodar på tunet, og det finst òg ei eiga utstilling om tradisjonshandverk i løy. Viga har historisk sett vore nytta til åkerbruk og husdyrhald, i tillegg til fruktdyrking. På tunet finn ein òg ei kulturhistorisk frukthage.

Nasjonal interesse

Kulturmiljøet er eit samansett miljø som framstår som uvanleg komplett og godt ivareteken. Kulturmiljøet har betydelege verdiar knytt til opplevinga av ein heilskapleg og autentisk bygningsmasse. Helletaket på husa, som er eit karakteristisk trekk for Hjelmeland, representerer ein teknikk som er typisk for regionen og er unik på landsbasis, og bidreg til å bevare den lokale

byggeskikken. Denne arkitektoniske heilskapen gir ikkje berre estetiske kvalitetar, men også ei kjensle av historisk samanheng og autentisitet.

I tillegg syner miljøet spor av busetnad gjennom tidene, dokumentert gjennom busetnadsspor, gravminne og bygdeborger frå jernalderen. Denne arkeologiske rikdomen indikerer ein betydeleg tidsdjupne og kontinuitet i området si busetningshistorie. Vigatunet fungerer som eit levande vitnesbyrd om denne kontinuiteten, og bygningane på tunet ber historie med seg.

Vigatunet er ikkje berre eit bevart gardsanlegg; det er òg eit veltilrettelagt museumsanlegg med stor kunnskaps- og formidlingsverdi. Den måten museet er organisert og presentert på, gir besøkande ei djup forståing av livet på gardsanlegget gjennom tidene. Slik styrkjer Vigatunet si rolle som eit nasjonalt verdifullt kulturmiljø som ikkje berre bevarer, men også formidlar Noregs rike kulturarv.

Sårbarheit

Gardsanlegget er sårbart for forfall, klimaendringar og manglande vedlikehald. Kulturmiljøet er utsett for inngrep knytt til jordbruk, som nydyrking og effektiv drift. Området inneheld også fleire automatisk freda kulturminne som er sårbare for gjengroing og manglande skjøtsel.

Kulturmiljøet er sårbart for endringar i nærområdet som ikkje tar omsyn til landskapet og det historiske kulturmiljøet. Spesifikt utgjør store utviklingsprosjekt, manglande bevaringstiltak og terrenginngrep potensielle truslar. Endra arealbruk kan føre til at landskapsbildet endrar seg dramatisk. Presset frå behov for auka bustadutvikling, industriell ekspansjon eller infrastrukturprosjekt utan omsyn for integriteten til kulturmiljøet kan resultere i irreversible endringar som tap av karakteristiske trekk, opplevingsverdiar og autentisitet.

Sårbarheit kan også stamme frå manglande bevaring og feil bruk av kulturmiljøet, som uansvarleg ferdsel, manglande vedlikehald av historiske bygningar eller neglisjering av tradisjonelle jordbruksmetodar. Mangel på bevaring kan føre til nedbryting av strukturar og tap av autentiske element, og dermed undergrave den historiske og kulturelle verdien kulturmiljøet representerer. Kulturmiljøet er regulert til omsynssone bevaring (H570) i kommuneplan frå Hjelmeland (2020). I sør inngår bygdeborger og gravminne inkludert sikringszone.

Bilete og kart

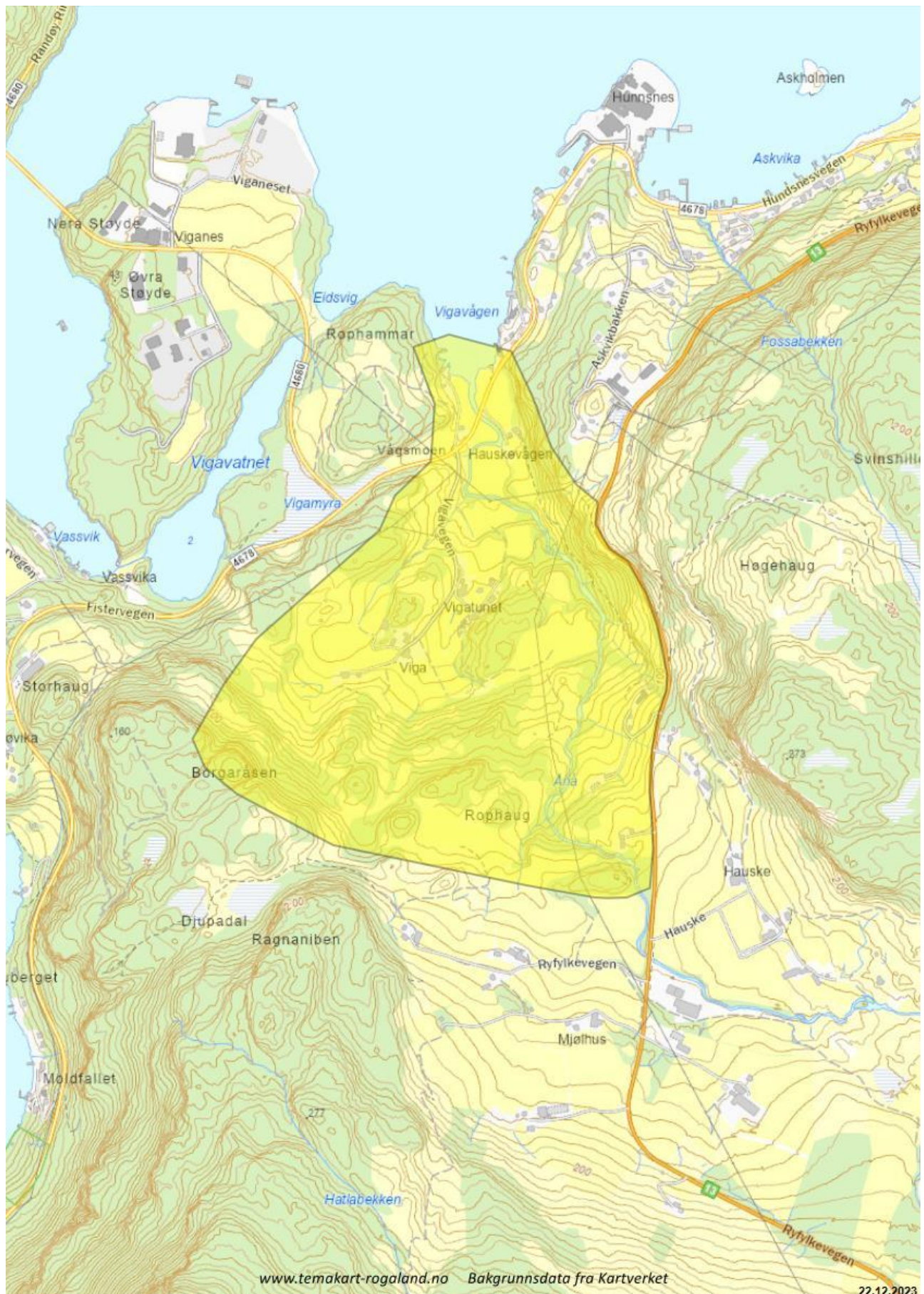
Vigatunet. Foto: Rogaland fylkeskommune

Vigatunet. Foto: Rogaland fylkeskommune

Vigatunet. Naust tilhørende Vigatunet. Foto: Rogaland fylkeskommune

Jelsa

Strandstad med busetjing frå 1600 til 1900-talet.

Suldal kommune

0,04 km²

Området inngår i landskapsregionen 22 Midtre bygder på vestlandet

Samandrag

Jelsa, sentralt plassert ved inngangen til Sandsfjorden i Ryfylkebassenget, er ein av dei best bevarte strandstadane i Rogaland. Busetnaden strekkjer seg frå 1600-talet til 1900-talet, med bygningar konsentrert i områda Noresjøen og Bjergsted. Jelsa kyrkje frå 1647, som erstattar ei stavkyrkje frå 1200-talet, og Ryfylkemuseet sitt skulemuseum «Den Riibergske Stiftelse» i eit skulehus frå 1774, er sentrale kulturminne. Den strategiske plasseringa ved fjorden har vore viktig for busetjing og utvikling, og Jelsa har utvikla ein rik maritim kultur og økonomi. Bygningane og landskapet har høg opplevings- og kunnskapsverdi, og staden tiltrekker seg mange besøkande.

Skildring av kulturmiljøet

Jelsa ligg sentralt i Ryfylkebassenget ved inngangen til Sandsfjorden. Jelsa er ein av dei best bevarte strandstadane i Rogaland, med busetnad frå 1600-talet og fram til 1900. Bygningane ligg konsentrert i to område, Noresjøen i vest og Bjergsted i aust. Innafor området ligg også Jelsa kyrkjestad med mellomalderkyrkjegard og Jelsa kyrkje. Kyrkja vart bygd i 1647 og erstatta då ei mindre stavkyrkje som er nemnt i kjelder tilbake til 1200-talet. Deler av den originale utsmykkinga er bevart, med anna stjernehimmlen i taket.

Ryfylkemuseet sitt skulemuseum «Den Riibergske Stiftelse» held til i eit skulehus frå 1774, søraust i miljøet. Skulehuset er i verneklasse A, og er truleg det første landsens skulehus på Vestlandet.

Historia

Jelsa ligg ved ein fjord i Ryfylke, omgitt av fjell og vassveggar. Denne strategiske plasseringa har vore avgjerande for busetjing og utvikling gjennom tidene. Tilgangen til sjøen har gjort det mogleg for Jelsa å utvikle ein sterk maritim kultur og økonomi.

Historia til Jelsa er rik og variert, med røter som går langt tilbake i tid. Arkeologiske funn tyder på at området har hatt menneskeleg busetnad i mange tusen år. Desse funna inkluderer reiskapar og gravhaugar som vitnar om ein tidleg jordbruks- og fiskekultur. På 1200-talet vart Jelsa nemnt i skriftlege kjelder, og området var kjent som eit kyrkjestad. Jelsa kyrkje, som stod ferdig i 1647, har røter som går tilbake til mellomalderen. Kyrkja er kjent for sin barokke stil og vakre interiør, og ho er eitt av dei eldste kyrkjebyggene i regionen.

I seglskutene si stordomstid på slutten av 1600-talet var Jelsa ein langt meir sentral stad. Dette vesle neset var då ein naturleg stoppestad for båtar som skulle innover i fjordane og ut att. På 1700-talet blei det bygd dampskipskai på Bjergsted, der det òg etterkvart kom gjestgjeveri og bakeri. Handverkarane budde tett i tett i små kvite hus på Noresjøen, og blei kalla strandsitjarar fordi dei reiste frå strand til strand i Ryfylke for å få arbeid.

I 1775 opna ei rik dame med namn Marcille Riiberg ein skule for strandsitjarbarna på Noresjøen. Det skulle også vere ein gratis lærarskule som skulle gi utdanning som omgangsskulelærer for to ungdommar kvart andre år. Marcille Riiberg var allereie eigar av Jelsa kyrkje, og ville setje arva si i eit fond som skulle drive skulen og halde kyrkja ved like. Det fondet blei kalla Den Riibergske Stiftelse, og framleis er kyrkja i privat eige under ho. Skulen er no gjort om til museum.

Gjennom århundrar har Jelsa vore eit viktig senter for fiskeri og jordbruk, som har støtta lokaløkonomien og forsynt handelsnettverket. Den gode plasseringa ved fjorden gjorde det mogleg for lokalbefolkninga å utnytte dei rike fiskeområda, samtidig som jordsmonnet i området var godt

egna for jordbruk. I tillegg til fiskeri og jordbruk utvikla Jelsa seg til å bli eit handelsstad. På 1800-talet blei Jelsa eit viktig handelsstad med fleire handelsbuer, lagerbygningar og dampskipskai. Dette bidrog til å integrere staden i eit breiare regionalt handelsnettverk. Dette viser korleis strandstaden sin plassering blei utnytta for handel og utveksling av varer.

Jelsa har ein lang og variert historie som speglar utviklinga i Ryfylke-regionen, frå tidleg busetjing og mellomalderens kyrkjekultur, gjennom fiskeri og jordbruk, til handel og modernisering.

Spor i dag

Jelsa har bevart eit heilskapleg bygningsmiljø som har høg opplevings- og kunnskapsverdi. Skulehuset vart i dag drive som museum. I dag kombinerer staden historisk sjarm med naturskjønnheit og moderne fasilitetar, og er eit attraktivt mål for både fastbuande og besøkande. Fjordlandskapet, dei historiske bygningane og den fredelege atmosfæren tiltrekker seg besøkande frå både inn- og utland.

Nasjonal interesse

Miljøet har høg kulturhistorisk verdi knytt til kystkultur, fiske og handel frå 1600-talet. Jelsa er den best bevarte strandstaden i Ryfylke. Kyrkjestaden Jelsa har høg historisk verdi, og dagens kyrkje frå 1647 er ein av dei eldste og best bevarte trekyrkjene i Rogaland. Saman med mellomalderkyrkjegarden utgjer det eit kyrkjemiljø med stor tidsdjupne. Jelsa er eit heilskapleg og godt bevart bygningsmiljø med høg opplevings- og kunnskapsverdi.

Sårbarheit

Kulturmiljøet er spesielt sårbar for større endringar og utbyggingsinteresser, samtidig så klimaendringar og fare for endra landskapsbruk truar.

Klimaendringane fører m.a. til høgare vasstand og meir uver langs kysten. I 2005 øydela stormen "Inga" dampskipskaiaen på Jelsa. Den vart seinare bygd opp att, på ein måte som gjer den mindre utsett for slike stormar.

Kulturmiljøet er regulert til bevaring i reguleringsplanen for Noresjøen-Bjergsted (1999).

Bilete og kart

Jelsa. Foto: Rogaland fylkeskommune

Jelsa. Foto: Rogaland fylkeskommune

Jelsa kirke. Foto: Trond Taugbøl, Riksantikvaren

Kilen

Moderne arkitektur frå 1900-talets industriutbygging

Suldal kommune

0,20 km²

Området inngår i landskapsregion 22 Midtre bygder på Vestlandet

Samandrag

Kilen, aust for Nesflaten ved Suldalsvatnet, er eit viktig bygningsmiljø med kraftverk, kontrollbygg, messebygg og bustader, bygd på 1960-talet under Røldal-Suldal-utbygginga. Arkitekten Geir Grung teikna dei moderne bygningane, medan designaren Sven Ivar Dysthe møblerte messebygget.

Kilen representerer moderne industriarkitektur frå 1900-talet, med bygningar som framleis er i bruk, og Messebygget som i dag fungerer som hotell. Anlegget vart kåra til eit av dei ti viktigaste etterkrigsarkitektoniske anlegga av Morgenbladet.

Skildring av kulturmiljøet

Kilen ligg like aust for Nesflaten, i den nordre enden av Suldalsvatnet. Det er eit stort bygningsmiljø som består av kraftverket, kontrollbygget, det tidlegare Messebygget og fleire bustader.

Historia

Kilen vart bygd ut i 1960-åra i samband med Røldal-Suldal-utbygginga. Norsk Hydro kjøpte fallrettane i Røldal- og Suldalsvassdraget på 1950-talet med planar om å produsera straum til Hydro aluminiumsverk på Karmøy. Utbygginga gjekk føre seg frå 1963 til 1968. I samband med utbygginga vart det reist eit stort bygningsmiljø på Kilen, teikna av arkitekten Geir Grung, med blant anna eit ikonisk kontrollbygg for kraftverket og bustader til dei tilsette på kraftstasjonen. Grung var ein modernistisk arkitekt som ønskte å utfordra konvensjonar. Funksjonærmessa vart blant dei første bygga som vart klare, og reknast i dag som eit av dei best bevarte offentleg tilgjengelege bygga teikna av Grung. Møblert av Sven Ivar Dysthe, ein av dei mest innverknadsrike norske designarane frå midten av 1900-talet. Dysthes første gjennombrøt var med serien 1001 som det i dag står fleire originale stolar av på Energihotellet.

Spor i dag

Bygningsmiljøet på Kilen er eit framifrå døme på moderne arkitektur i samband med industriutbygginga i Noreg på den andre halvdelan av 1900-talet. Miljøet står i kontrast til resten av Nesflaten, som er ei gammal jordbruksbygd. Det er framleis drift i kraftverket og tilhøyrande kontrollbygg. Messebygget drives som eit hotell som inngår i hotellkjeda «De Historiske». Her har ein utvida bygningsmassen i same stil. Heile anlegget vart på 2000-talet kåra til eit av etterkrigstidas ti viktigaste arkitektoniske anlegg av Morgenbladet, og årleg kjem det mange arkitekturinteresserte for å oppleve bygningsmiljøet.

Nasjonal interesse

Kilen har høg kulturhistorisk verdi som eit døme på ein av dei store kraftutbyggingane på Vestlandet på den andre halvdelan av 1900-talet. Det vart brukt store ressursar på å gi bygningane eit moderne preg, og Kilen er eit interessant døme med høg arkitektonisk kvalitet, knytt til kraftindustrien.

Bygningane frå Hydros anlegg frå 1960-talet er særleg synlege og kjente. Det særprega byggefeltet, administrasjonsbygget, messa og personalhotellet for kraftanlegget, teikna av arkitekt Geir Grung i funksjonalistisk stil, er kulturminne av høg verdi som gir ein særleg dimensjon til landskapet som eit moderne «kraftlandskap». Nesflaten blir vurdert som eit enkeltstående område, men høyrer til under Ulla-Førre-utbyggingane i eit større perspektiv.

Sårbarheit

Dette kulturminnet kan vere sårbart for fleire faktorar, inkludert naturleg forvitring over tid, menneskeleg påverknad som feilaktig bruk, uansvarleg turisme, vandalisme og tjuveri.

Miljøpåverknad som klimaendringar, forureining og andre miljømessige faktorar kan også påverka det. Vidare utvikling og urbanisering, samt manglande bevaringsinnsats, vedlikehald og forsømming, utgjør truslar mot dette kulturminnet. Suldal I og II, kraftverket, er føreslått ført opp på NVEs statleg listeførte kulturminne. Avgrensinga er den same som omsynssone i kommuneplan for Suldal (2015). Området er regulert til bevaring i reguleringsplan (2013).

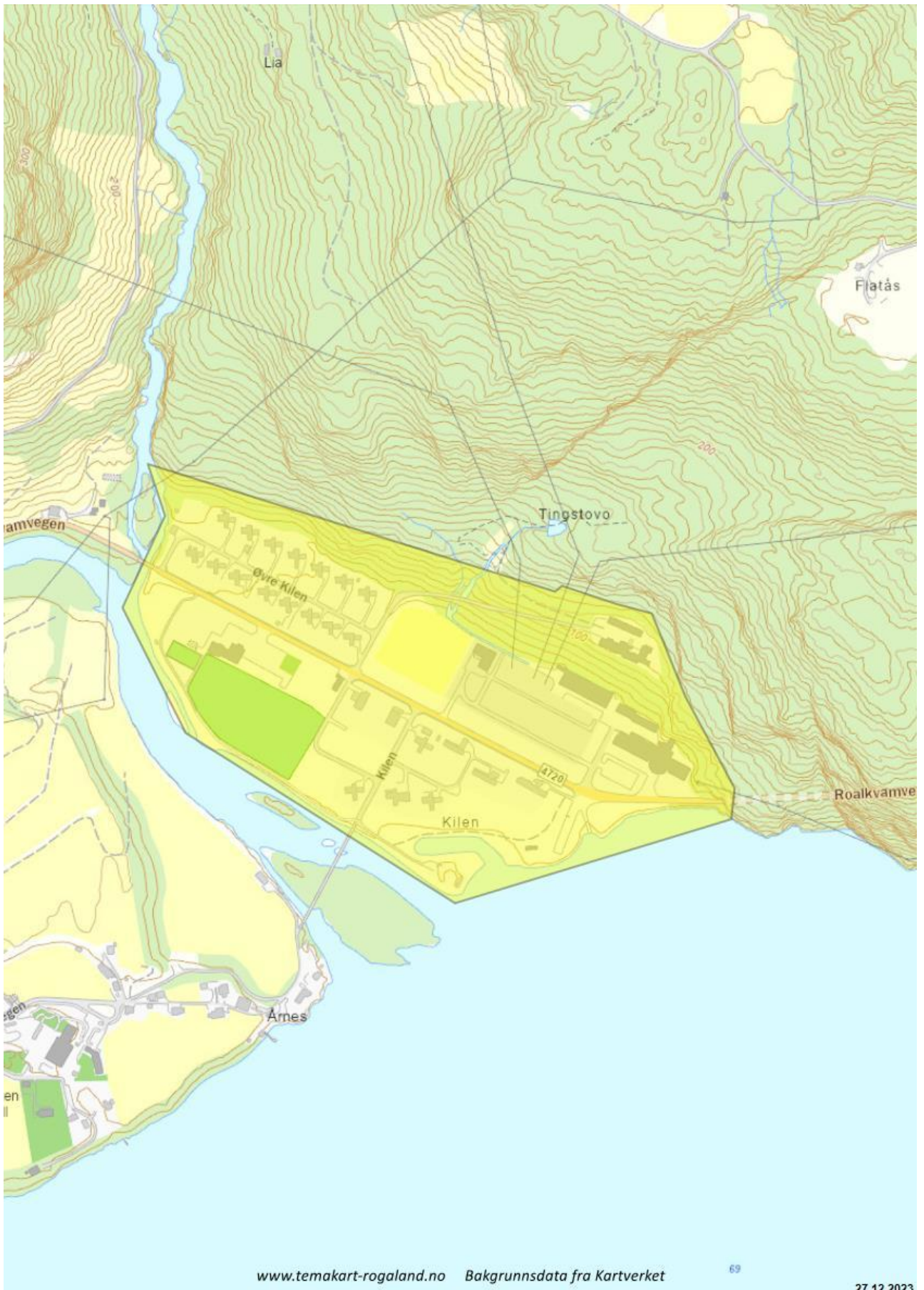
Bilete og kart

Kilen. Kontrollbygg for kraftverket. Foto: Rogaland fylkeskommune

Kilen. Ein av bustadene. Foto: Rogaland fylkeskommune

Allmannajuvet

Frå gruvedrift til nasjonal turistattraksjon

Sauda kommune

0,43 km²

Området inngår i landskapsregion 22) Midtre bygder på Vestlandet

Samandrag

Sinkgruvene i Allmannajuvet i Sauda speglar dei tidlege fasane av kraft- og industrihistoria i området. Gruvedrifta, som fann stad frå 1881 til 1899, markerte starten på industrialiseringa av Sauda-samfunnet. Kulturmiljøet omfattar restar av ulike bygningar og gruver, samt moderne formidlingsanlegg teikna av arkitekt Peter Zumthor. Gruvene er ein del av Nasjonal turistveg-prosjektet og trekkjer turistar som er interesserte i industrihistorie og naturarv, noko som bidreg til lokal økonomi. Området har stor historisk, kulturell, teknologisk og miljømessig verdi, og omfattande sikringsarbeid er gjort for å verne kulturmiljøet mot ras- og flaumfare.

Skildring av kulturmiljøet

Sinkgruvene i Allmannajuvet i Sauda omfattar spor etter gruvedrifta som fann stad frå 1881 til 1899. Med unntak av sagdrift, kan gruvedrifta, initiert av Saude Grube Compagni, sjåast på som starten på den store industrialiseringa av Sauda-samfunnet. Kulturmiljøet omfattar restar av ulike bu- og brukshus, tilrettelagde og til dels avsperra gruver, sjakt- og gruvegangar, moderne formidlingsanlegg, store mengder overskotsstein frå gruvegangane som ligg spreidd nedover fjellsida og ein imponerende røyrboge som spenn seg mellom fjellsidene. Gruvene ligg vanskeleg til, med stupande bratte fjellparti omkring. Gruvevegen, som sniglar seg langs fjellsida opp til gruvene, står i dag som ein eksepsjonell veg som fører deg opp til gruvene. Overbygget på den eine gruveinngangen fungerer som ein portal til fortida. Går du inn i gruvene vil du sjå fleire vegar og sjakter i fjellet. Gruvene framstår i dag som dei gjorde på slutten av 1800-talet. I dag vert gruveområdet i sin heilskap drive musealt og har svært stor opplevingsverdi.

Historia

Sauda ligg djupt inne i ein fjord i Ryfylke mellom høge fjell på alle kantar. Innover i dalen, langs eit trangt juv med ei frodande elv midt i, vart det i 1881 sett i gang gruvedrift. Funnet av sink i Allmannajuvet høyrer heime i et allment bilete. Det var ein hektisk skjerpfeber i Noreg i desse åra. Det var sinkmalm dei henta ut, som vart frakta ned på ein smal gruveveg til utskipingshamna i Sauda. Den tradisjonsbundne jordbruksbygda gjekk inn i to hektiske tiår med meir liv og røre enn nokon kunne minnast. Den gamle jordbruksbygda fekk dei første følingane med noko heilt nytt som skulle kome til å forma om ikkje berre Sauda, men heile det norske samfunnet. I løpet av dei aktive åra vart det henta 12.000 tonn malm herifrå, og på det meste arbeidde 168 personar her. Malmen blei skipa ut med dampbåt og seld utanlands. Dette gav Sauda ein førebels smakebit på den kraftutbygginga og den industrielle aktiviteten som seinare skulle prege lokalsamfunnet så sterkt. Gruvedrifta heldt fram til 1899. Det var satt opp hus inne i det tronge juvet, mellom anna ei tømra og bordkledd brakke tekt med bord, never og torv, stall, vaskeri, knuseri og smie.

Gruveeventyret byrja då husmannen Gregorius Hansen Birkeland oppdaga førekomstar av sink, jern og kopar i fjellet i 1881. Allereie året etter, i 1882, starta Saude Grube Compagni opp gruvedrift. Erfarne stigeren Lars Torkelsen blei tilsett til å leie arbeidet. Det kom fleire arbeidarar frå dei same gruvene. Torkelsen kom rett frå høg stilling i Visnesgruvene på Karmøy. 20 arbeidarar vart sett inn i arbeidet, og sinkmalmen vart frakta ned til Sauda på menneske (20 kg) og kløvhestar (100 kg). Det såg lyst ut, og i 1883 auka arbeidsstokken betrakteleg. Året etter tok svenske rallarar, i regi av Saude Grube Compagni, til å leggje til rette for ein veg heilt fram til gruveopninga. No kunne hest og kjerre nyttast til å frakte ut malm og gruvedrifta kunne utvidast ytterlegare.

Malmen vart eksportert til England og Belgia, men denne typen verksemd er avhengig av konjunkturane. Når prisane på sink på verdsmarknaden gjekk ned, vart dei fleste arbeidarane

oppsagde, berre fire vart verande. I 1888 vart rettane seld til England. Med nye eigarar kom det ny optimisme i lokalmiljøet, og fleire vart tilsette. "The Norwegian Zink Co. Limited" blei oppretta med hovudhus i London. I 1897 var det 168 personar som arbeidde der, men allereie året etter byrja det å gå nedover. I 1899 vart drifta heilt lagt ned, og området vart forlèt. Det blei gjort fleire forsøk i seinare tid å starte opp gruveverksemda igjen, utan særleg hell.

Etter det stod ein del av gruvebygningane att, saman med overskotsstein frå gruvegangane som var spreidd nedover fjellsida utanfor gruveopninga. Bygningane var bygde på stolpar og vart mange år seinare rive ned av kommunen.

Spor i dag

Elkjemibedriftene, Sauda kommune, Ryfylkemuseet og Arbeidskontoret resulterte i at gruvevegen var vølt, og den nedste gruvegangen blei reinska. I dag kan ein på nytt få ta del i vandring på gruvevegen og inn i den nedste gruvegangen, saman med guide. Med hjelm og hovudlykt kan ein ta seg inn vel 600 meter i fjellet og her inne er lite endra frå gruvedriftas tid. Enno står reiskap att i fuktige gruvegangar. På bakken ligg sviller og skinner framleis. Utandørs er ein vesentleg del av gruveanlegget bevart. Sjølv om bygningsmassane er borte, er spora i landskapet tydelege i form av murfundament, slagghaugar og liknande. Særleg gruvevegen er eitt av Sauda sine mest spektakulære einskildminne, både når ein går på han og når ein ser han frå dagens veg mot Hellandsbygd på motsett side av elva. Den ser ut til å vere nygrusa ut, for han er totalt fri for ugras. Årsaka er at han i si tid vart nytta grus frå gruva med sink- og koparinnhald, og gifta frå desse er framleis effektiv.

Røyrbogen "Elvekryss" er med på å styrke verdien til området. Den vart oppført i 1929-30 som del av røyrkata frå dam Storlivatn. Røyrkata skulle, via eit fordelingsbasseng ovanfor Sønnå hamn, forsyne, den no freda kraftstasjonen Sauda III med vatn. Medan gruveanlegget viser dei aller tidlegaste fasane av industrialiseringa, er røyrbogen "Elvekryss" knyta til ein av dei tidlege fasane i kraft- og smelteverkshistoria.

Nasjonal turistveg

Nasjonale turistvegar, utvikla av Statens vegvesen, byrja på midten av 1990-talet med prosjektet "Reiselivsprosjektet" på kjende strekningar som Sognefjellsvegen og Gamle Strynefjellsveg. I 2005 vart 18 vegstrekningar, inkludert Ryfylkevegen frå Oanes til Røldal, valde ut for å gi reisande vakre og minneverdige opplevingar. Statens vegvesen har investert i installasjonar langs desse vegane for å auke opplevingsverdien, som Peter Zumthor sitt arbeid i Allmannajuvet og tilrettelegging ved Svandalsfossen. Nye, spektakulære bygningar som er knytt til drifta, er utforma i eit spenningsfelt mellom det moderne og det tradisjonelle. I 2016 opna anlegget i Allmannajuvet som er teikna av Atelier Peter Zumthor & Partner og har ein klar arkitektonisk eigenverdi. Anlegget reflekterer Allmannajuvets historie og Zumthor sjølv beskriv bygningane som monument for arbeidarane som levde og døde her. Dei enkle og spektakulære bygga i juvet er utforma i ein industriell tradisjon og husar forteljinga om gruvene, eit galleri, gruvekafé og toalett. Realiseringa av museumsområdet vart innleiingsvis driven fram av lokale og regionale krefter, og vart slutført i regi av Statens Vegvesen/Nasjonale turistvegar.

Nasjonal interesse

Kulturmiljøet i Allmannajuvet speglar dei tidlege fasane av kraft- og industrihistoria i Sauda og har stor regional og nasjonal verdi. Som ein av Norges viktigaste produsentar av sink under gruvedrifta, spelte Sauda ei avgjerande rolle i industrialiseringa av både regionen og landet. Noreg var ein betydeleg eksportør av sinkmalm og sinkprodukt, og dette ettertrakta metallet bidrog vesentleg til å styrke den nasjonale økonomien.

Gruvedrifta førte til betydelege teknologiske framsteg innan norsk gruveindustri, med utvikling av utstyr og metodar for utvinning og behandling av metall. Gruvene i Sauda representerer ein viktig del av norsk arbeidarhistorie, då arbeidarar frå både inn- og utland kom til Sauda for å jobbe i gruvene, og deira historier er ein del av vår nasjonale kulturarv.

Den tidlegare gruveverksemda i Sauda har hatt betydelege miljømessige konsekvensar. Etter gruvedrifta opphøyrde, har fokuset vore på rehabilitering av området og bevaring av naturen rundt gruvene, noko som bidrar til både bevaring og læring av historia.

Anlegget har svært høg kunnskaps- og opplevingsverdi både lokalt, regionalt og nasjonalt. Lokalt har anlegget også vesentleg bruksverdi, då det fungerer som ein populær turistattraksjon som skapar arbeidsplassar i turistnæringa. Bygga som er knytt til formidlinga og besøkssenteret, teikna av arkitekt Peter Zumthor, er av svært høg arkitektonisk kvalitet og har ein klar eigenverdi saman med sjølve anlegget. Zumthors installasjonar og tilrettelegging ved Allmannajuvet har gjort staden til eit nasjonalt kulturminne som ikkje berre bevarer fortida, men også fremjar kunnskapsformidling og turisme knytt til lokalhistorie og natur.

Allmannajuvet er ein av hovudattraksjonane i Nasjonal turistveg-prosjektet, og gruvene tiltrekker seg besøkande og turistar som er interesserte i industrihistorie og naturarv. Dette bidrar til lokal økonomi og bevaring av historisk medvit. Samla sett har sinkgruvene i Sauda ein betydeleg nasjonal verdi på grunn av deira historiske, kulturelle, teknologiske og miljømessige betydning, som fortset å påverke samfunnet i dag.

Sårbarheit

Det er betydeleg ras- og flaumfare i området, også over gruvevegen. I samband med tilrettelegginga i regi av Statens Vegvesen/Nasjonale turistvegar vart det gjort omfattande sikringsarbeid.

Kulturmiljøet har same utstrekning som omsynssone i reguleringsplanen for området (2006), men med ei utviding mot nordaust der rørbogen "Elvekryss" kryssar elva. Elvekryss er i sin heilskap markert med omsynssone (H570) i kommuneplanen. Det er dette området som er teke med i kulturmiljøavgrensinga.

Bilete og kart

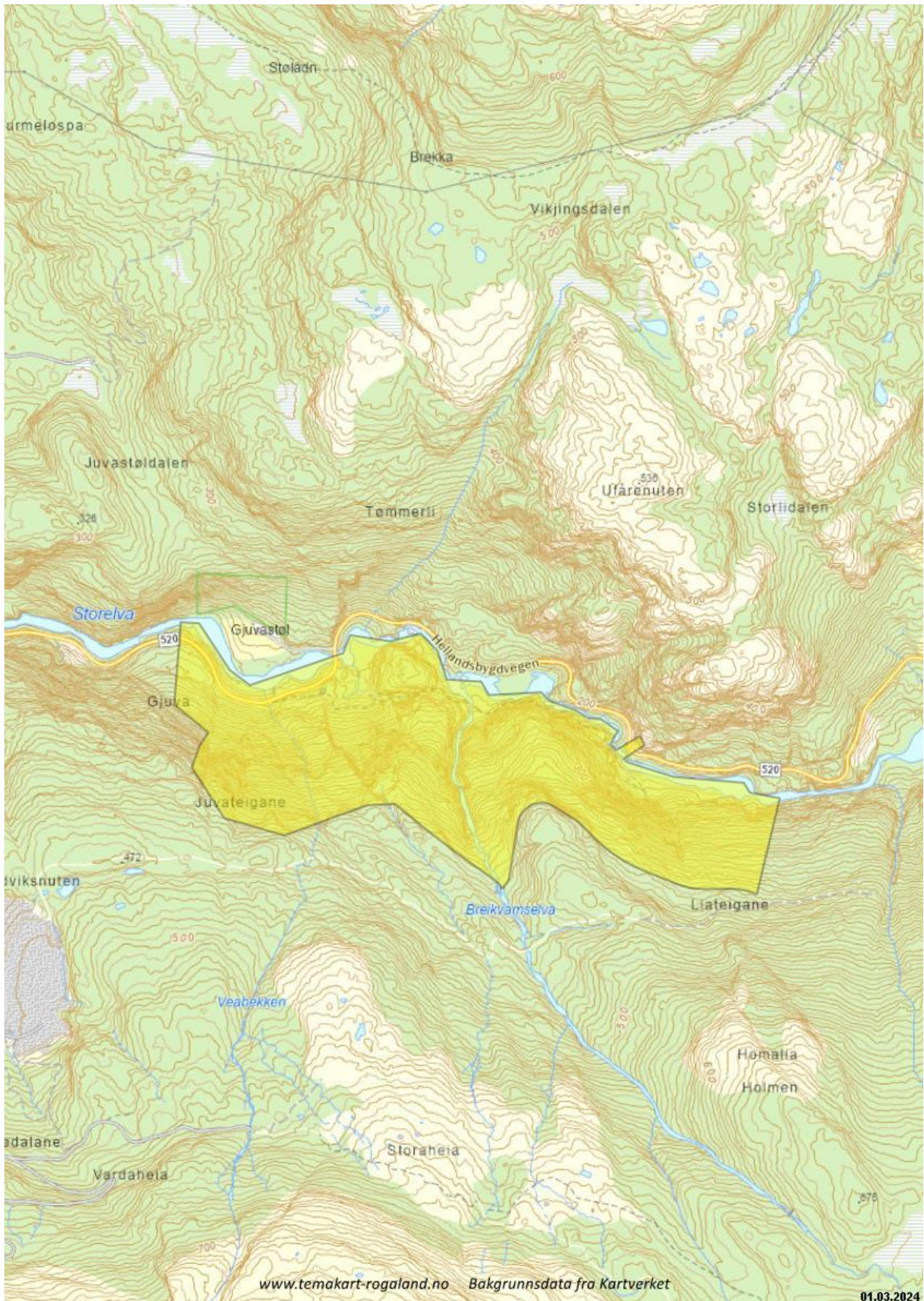
Allmannajuvet. Arkitektteikna galleri og kafé. Foto: Rogaland fylkeskommune

Allmannajuvet. Gruveinngang med overbygg. Foto: Rogaland fylkeskommune

Allmannajuvet. Gruvevegen som snirklar seg rundt fjellsida. Foto: Rogaland fylkeskommune

Stakland

Et internasjonalt kvekersenter

Tysvær kommune

0,03 km²

Området inngår i landskapsregion 20 Ytre fjordbygdene på Vestlandet

Samandrag

Stakland i Tysvær har eit unikt kulturmiljø knytt til kvekarane, inkludert garden Stakland, Kvekerhuset og kvekerkyrkjegarden. Gravstaden er framleis i bruk. Kvekerhuset, kjøpt i 1867, vart brukt som forsamlingsstad fram til 1920-talet og er det einaste intakte eldre forsamlingshuset av sin type og art i Skandinavia. Sør for Kvekerhuset ligg kvekergravplassen frå 1858, og aust for huset ligg garden Stakland med verna bygningar. Kulturmiljøet på Stakland har høg kulturhistorisk verdi som det best bevarte kvekar-miljøet i Rogaland. Det er eit unikt vitnesbyrd om kvekarrørsla si rolle i samfunnsutviklinga og religiøs mangfald.

Skildring av kulturmiljøet

På Stakland i Tysvær finst det eit særst flott kulturmiljø som kan knytast til kvekarane. Kulturmiljøet på Stakland i Tysvær omfattar garden Stakland, Kvekerhuset og kvekergravplassen.

Historia

Dei første kvekarane som kom til Noreg, var norske sjømenn i 1814. Dei hadde blitt omvende til kvekartru av engelske kvekarar då dei var i fangenskap under Napoleonskrigane i Europa (1807-1814). Kvekarbevegelsen var særleg utbreidd i Rogaland, og dei var særskilt mange i området som no utgjer Tysvær kommune.

Kvekerhuset, som ligg sentralt i kulturmiljøet, vart kjøpt i 1867 og brukt som forsamlingsstad med fleire hundre deltakarar samstundes. Det var regelmessige møte i huset fram til 1920-talet. Forsamlingshuset er det einaste eldre intakte forsamlingshuset i Skandinavia. Dei fleste utanlandske kvekarar som besøkte Noreg, besøkte også forsamlingshuset på Stakland og heldt møte her. Det finst ei lang rekke reiseskildringar der Stakland er nemnt. Besøkande pleidde å skrive namn og dato på vegger og vindaugskarmer i loftsetasjen. Desse innskriftene forsvann dessverre ved oppussing omkring 1918, men tidlegare lærar på kvekarskulen i Stavanger, Tønnes Sandstøl, skreiv ned namna, slik at dei er bevarte for ettertida. Også ei rekke norske vener besøkte Stakland. Vi veit at Asbjørn Kloster, kvekar og grunnleggjar av totalavhaldsrørsla i Noreg, talte der i 1863. Det var 135 personar til stades på møtet som Asbjørn Kloster karakteriserte som ei oppløftande hending som aldri vil bli gløymd.

Sør for forsamlingshuset ligg kvekargravplassen, som vart tillaten som gravstad i 1858. Aust for Kvekerhuset ligg garden Stakland, med fire SEFRAK-registrerte bygningar. Tre av dei er i vernekategori A. Bygningane på garden vart oppførte av kvekaren Søren Stakland. Kvekarane vart sterkt motarbeidde av statskyrkja, og utgjorde ein stor del av «sluppefolket» som med hjelp frå tysværbuen Cleng Peerson drog frå Stavanger til New York med «Restauration» i 1825. Dermed starta dei den organiserte norske utvandringa til Amerika.

Spor i dag

Forsamlingshuset på Stakland er bevart i sin originale form og på sin opphavlege plass. Det finst ingen tilsvarande hus i Skandinavia, noko som gjer det til eit unikt kulturminne. På gravstaden ligg 29 kvekarar gravlagde, den siste i 1990.

Nasjonal interesse

Kulturmiljøet på Stakland har høg kulturhistorisk verdi som det best bevarte kulturmiljøet som kan knytast til kvekarane i Rogaland. Kvekarbevegelsen har djupe historiske røter og har spela ei betydeleg rolle i samfunnsutviklinga. Den har vore knytt til reformrørslar, spesielt på 1600- og 1700-talet, og har påverka sosiale og politiske endringar. Kvekarkulturen representerer ei form for religiøs

mangfold og pluralisme i nasjonen. Å anerkjenne og bevare denne kulturen bidrar til å reflektere spekteret av trusretningar og trussystem som har forma nasjonens historie.

Forsamlingshuset på Stakland er bevart i sin opphavlege form og på sin opphavlege plass. Det finst ingen tilsvarande hus i Skandinavia, som gjer det til eit eineståande kulturminne.

Sårbarheit

Møtelokalet, kyrkjegarden og Stakland gard er alle sårbare for fysisk forfall over tid. Dette kan skuldast vêrpåverknad, manglande vedlikehald eller andre naturlege påkjenningar. Dersom kvekarmøtelokalet ikkje lenger blir brukt som tidlegare, kan det føre til manglande vedlikehald og auka risiko for tap av staden som kulturell ressurs.

Ulike former for utvikling og endringar i landskapet kan true kvekar-kulturminne. Dette kan inkludere byutvidingar, infrastrukturprosjekt og annan arealbruksendring.

Kulturmiljøet kan også vere sårbart dersom det manglar medvit og innsats for bevaring. Dette kan omfatte utilstrekkelege midlar, manglande kunnskap om kulturminna si verdi, eller fråvær av bevaringsprogram. Dersom samfunnet sine verdiar endrar seg, kan det føre til manglande interesse eller respekt for kvekar-kulturminne. Dette kan vere knytt til endringar i tru, kulturell bevisstheit eller generelle haldningar i samfunnet.

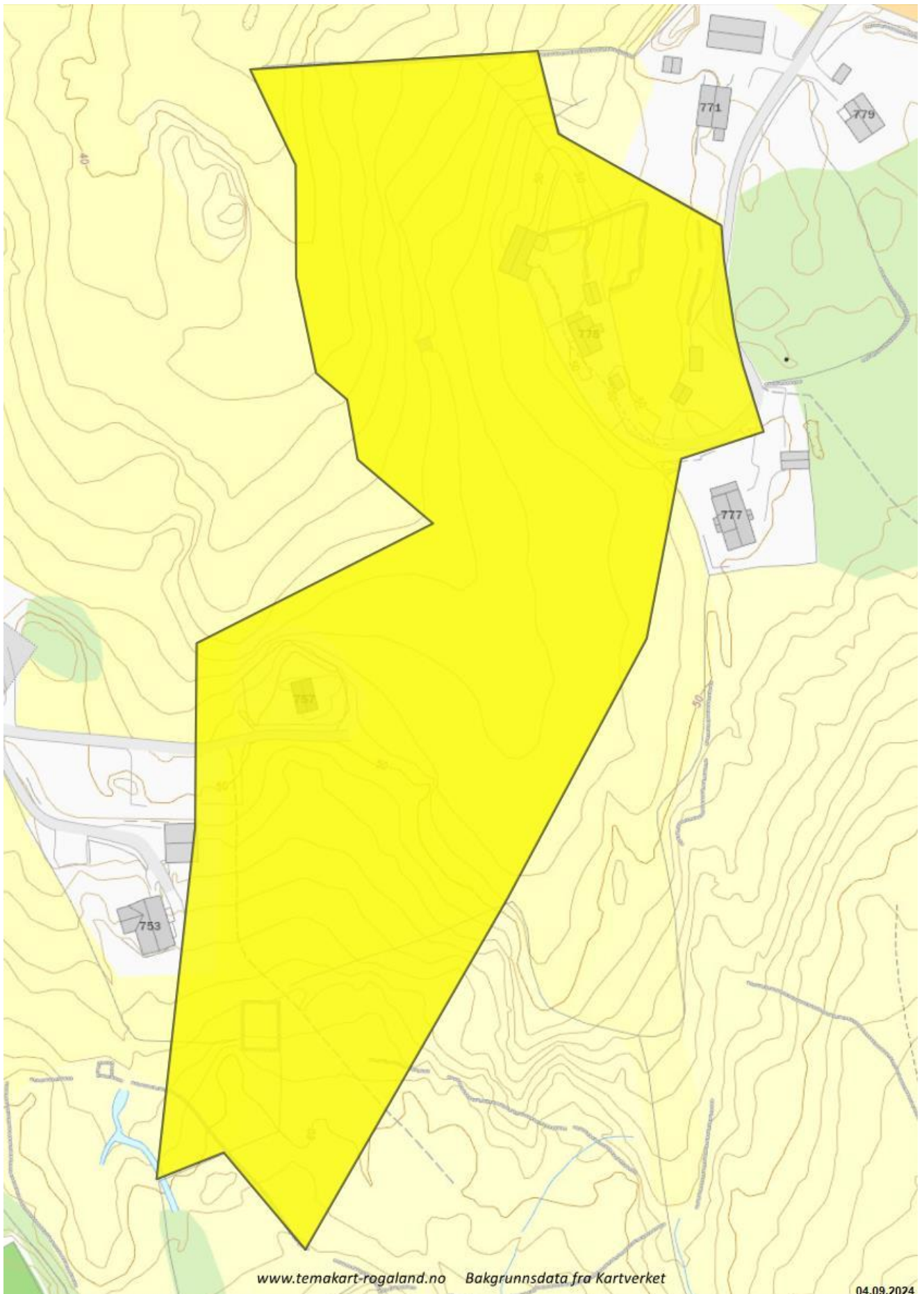
Området samsvarar med omsynssona bevaring kulturmiljø i kommuneplanen (2015).

Forsamlingshuset og kvekergravplassen er regulert til bevaring i reguleringsplan (1994).

Bilete og kart

Stakland. Kvekarkyrkjegarden i forgrunnen. Foto: Rogaland fylkeskommune

Leiranger

Spor etter eit av dei første organiserte sjøforsvara i Noreg

Tysvær kommune

0,03 km²

Området inngår i landskapsregion 21 Ytre fjordbygdene på Vestlandet

Samandrag

Kulturmiljøet ved garden Leiranger i Nedstrand omfattar fornminne som nausttuft, gravrøyser og eit gammalt gardsanlegg. Området gir eit bilete av kystlivet og militær aktivitet frå steinalderen til mellomalderen. Naustet frå vikingtida eller eldre, ein del av det tidlege sjøforsvaret Leidangen, er godt bevart og ligg i ei naturleg hamn med strategisk plassering. I området finst det også fleire gravrøyser frå jernalderen. Kulturmiljøet gir eit innblikk i tidlegare tiders byggeskikk, og korleis fiskarbonden nytta dei små jordfleckene og havet for å overleve.

Garden Leiranger var eit senter for militær aktivitet i mellomalderen, og Varaleite gardsanlegg syner utviklinga av norsk jordbruk gjennom tidene. Kulturmiljøet har nasjonal verdi for si dokumentasjon av byggeskikk, forsvarssystem og landbruk. Området er sårbart for attgroing, forfall og utviklingspress, og krev vedlikehald for å sikre bevaring av det historiske landskapet.

Skildring av kulturmiljøet

Kulturmiljøet omfattar fornminne som naust, leidangshamn og gravrøyser, i tillegg til eit gammalt gardsanlegg. Garden Leiranger i Nedstrand formidlar mykje historie. Her kan ein ved hjelp av ein "terrasse" i landskapet på nabogardane Sørtveit og Nordtveit sjå tilbake på sjøen i eldre steinalder, då han stod om lag 48 meter høgare enn i dag for ca. 7500 år sidan.

Historia

Ved garden Leiranger ligg ei vik med eit smalt innløp, ei godt gøymd naturhamn med strategisk plassering på nordsida av Boknafjorden. Frå kollane på kvar side av innseglinga har ein utsikt til – og kontroll over – store delar av fjorden. Inst i vika ligg dei godt bevarte steinveggane til ei stor nausttuft som må vera frå vikingtida eller kanskje endå eldre. Naustet, blant dei lengste frå jernalderen og tidleg mellomalder i Sørvest-Noreg, med 34 meter lengde, 9 meter breidde ved inngangen og 10 meter på midten, syner seg i dag som låge steinmurar. 12 gravrøyser og nokre rydningsrøyser innanfor kulturmiljøet er truleg frå perioden mellom romersk jernalder (0–400 evt.) og vikingtida (800–1050 evt.).

Garden Leiranger, der naustet ligg, har vore senter for Leranger Skibrede i fleire hundre år frå mellomalderen av. Naustet har etter all sannsyn vore ein del av det første organiserte sjøforsvaret i landet vårt, den såkalla Leidangen. Dette systemet kravde at bønder stilte med skip og mannskap for å forsvare landet, noko som gjorde området til eit militært knutepunkt i mellomalderen.

Spor i dag

Nausttufta er skilta og tilrettelagt. Rett vest for nausttufta ligg to gravrøyser frå jernalderen, og det er fleire gravrøyser omkring kulturmiljøet nord for Leirangssøyla. Rett ved naustet vart det i 2012 grave ut restane av eit dekorert sverd frå vikingtida. På sørvestsida av Leirangssøyla ligg Varaleite, eit godt bevart og gammalt gardsbruk bestående av våningshus, driftsbygningar, naust og kulturlandskap. Varaleite har både hovudgard og husmannsplass. Bygningssmiljøet er representativt for norsk landbrukshistorie og viser utviklinga av jordbruk og busetjing gjennom tidene.

Nasjonal interesse

Området gir eit rikt bilete av kystlivet og militær administrasjon i yngre vikingtid og mellomalderen. Dei godt bevarte strukturane, inkludert naustet og gravrøysene, gir verdifull informasjon om byggeskikk, militærstrategi og gravskikkar i tidlege norske samfunn. Leidangshamna og nausttufta viser korleis Noreg organiserte sitt første sjøforsvar.

Kulturmiljøet har høg historisk verdi knytt til kystlivet og militær administrasjon i yngre vikingtid og mellomalderen, spesielt i samanheng med nausttufta og leidangshamna. Gardsanlegget på Varaleite og det tilhøyrande kulturlandskapet på tunet har òg nasjonal verdi knytt til landbruk. Gravhaugane, nausttufta og den gamle garden på Varaleite skaper saman ei betydeleg tidsdjupne. Leiranger har òg godt potensial for verdifull formidling av leidangen.

Sårbarheit

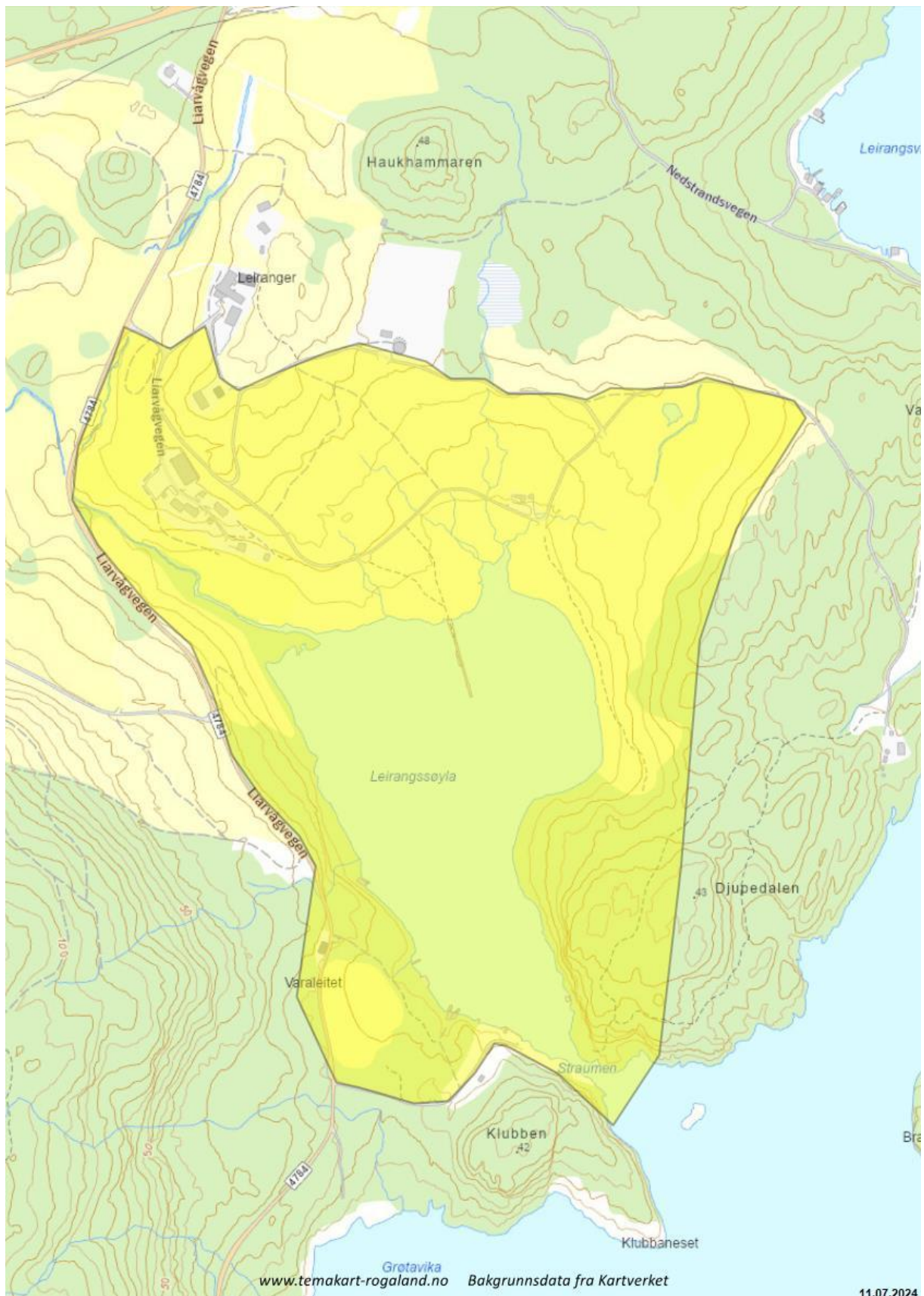
Gardsbruket på Varaleite er sårbart for attgroing. Strukturane og steinmurane kan vera utsett for fysisk forfall over tid på grunn av påverknad frå været, naturlege påkjenningar og manglande vedlikehald. Auka utviklingspress, urbanisering eller nybygging i området kan true integriteten til kulturminnet og endre det historiske landskapet. Endringar i landbrukspraksis og generell arealbruk i området kan påverke det historiske kulturlandskapet, inkludert gardsanlegget og tilhøyrande strukturar.

Kulturmiljøet omfattar fornminne som naust, leidangshamn og gravrøyser i tillegg til eit gammalt gardsanlegg. Området tilsvarer omsynssone bevaring i kommuneplan for Tysvær (2015).

Bilete og kart

Nausttufta er synleg i midten av bildet, og er 34 meter lang. Foto: Stavanger Maritime Museum

Visnes gruveområde

Et helhetlig gruvesamfunn med over 100 års storskala gruvedrift

Karmøy kommune

0,56 km²

Området inngår i landskapsregion Kystbygdene på Vestlandet

Sammendrag

På Visnes kan det vises til over hundre år med gruvedrift som skjedde i to faser: mellom 1865–1895 i det som kalles for "Gamlagruva", og mellom 1899–1972 i Rødkleiv. Gruvedriften la grunnlag for dannelse av et helt samfunn som på det meste hadde ca. 3000 innbyggere. Visnes Kobberværk var på sitt høydepunkt Norges største kobberværk med betydelig eksport av koper, zink og svovel, og spilte en sentral rolle i landets industrielle utvikling. De teknologiske innovasjonene fra gruva har hatt stor innflytelse på andre gruveanlegg i Norge, som Røros og Sulitjelma. I dag er området et viktig kulturminne med høy historisk verdi og fungerer som en kunnskaps- og formidlingsarena, samtidig som det tiltrekker turister og bidrar til lokal økonomi.

Beskrivelse av kulturmiljøet

På nord-vestsiden av Karmøy, der landskapet er sundrevet og mer kupert og dramatisk enn det ellers så slette landskapet på øya, ligger Visnes. Kulturmiljøet består av spor av gruvevirksomhet gjennom to faser, og mellomliggende områder.

Visnes har flere spor og bygg fra omfattende gruvedrift, blant annet er administrasjonsbygningen og en arbeiderbolig godt bevart. I tillegg finnes gruveinnganger, murer, boliger, havnen, utskipingskai, verksløa, «Fransahagen», ridestier, smeltehytta, dampsentralen, teglsteinspipe og garderobeanlegg som minner etter gruvevirksomheten.

Historien

Visnes Kobberværk opererte i to perioder: først fra 1865 til 1895 i «Gamlegruva», deretter fra 1899 til 1972 i Rødkleiv gruve. Gruvekomplekset spilte en sentral rolle i norsk kis- og kobberutvinning i over hundre år og var på sitt høydepunkt det største kobberværket i landet med betydelig eksport. Kobberen fra Visnes var kjent for sin høye kvalitet og ble solgt med en 5% høyere pris på verdensmarkedet. Det ble også levert kobber til The Statue of Liberty fra Visnesgruvene.

Etter titanjernfunn i Hauge i Dalane spredte skjerpefeberen seg nordover Jæren. Lokale pionerer som Thorbjørn Brueland og Mauritz Kartevold søkte med hammeren i håp om å finne den store rikdommen, og kobberet ble til slutt oppdaget under sildefiske utenfor Visnes. Da et belgisk gruveselskap sendte den franske bergverksingeniøren Charles Defrance til Norge, begynte gruveeventyret for alvor.

Gruvesamfunnet på Visnes, som på sitt største huset 3000 mennesker, var utstyrt med et omfattende sosialt sikkerhetsnett inkludert skole, sykehus, bakeri og butikker. Arbeidskraften kom hovedsakelig fra etablerte gruvesamfunn på Østlandet, supplert med en betydelig andel svensker. Etter hvert ble arbeidsstokken i økende grad rekruttert lokalt.

Mot slutten av 1800-tallet ble verket solgt til det franske selskapet Société des Mines et Usines de Cuivre de Vignæs, med Charles Defrance fortsatt som generaldirektør. Defrance var en natur- og friluftinteressert mann som tidlig begynte å beplante det golde landskapet rundt gruvene. Dette førte til etableringen av Franshagen, en park med ridestier som i dag står som en viktig del av norsk industrihistorie.

Visnes vokste frem i teknologiens barndom, og på denne tiden ble det gjort betydelige nyvinninger. Ledelsen ved verket, flere fra utlandet, var ikke redd for å ta denne høyteknologien i bruk. De var stadig å finne ved bergverksakademiene i Europa for å hente ny viten. Dynamitten, komprimert luftboremaskiner og elektrisk lys ble alle introdusert. I 1875 ble boremaskiner drevet med trykkluft ble først tatt i bruk i Visnes gruver, og var først i Norge. Det var ikke tilgang til vannkraft i Visnes, så

dampkraft ble energikilden. Teknologiske innovasjoner fra gruvas franske eiere ble senere adoptert ved andre norske gruveanlegg som Røros og Sulitjelma. Visnes var nummer to i Norge med elektrisk lys (1885), først ute med telefon (1880) og hadde eget tollkontor. Sammen med boremaskin var dette noe som naturlig nok gjorde arbeidet adskillig lettere og raskere.

Etter den første driftsperiodens avslutning på midten av 1890-tallet, flyttet mange familier fra Visnes. En betydelig del av disse tok med seg sine boliger og gjenoppførte dem enten på Karmøy eller i Haugesund. Direktørboligen til Charles Defrance ble eksempelvis flyttet til Sauda.

Spor i dag

Selv om mange av bygningene fra gruvenes storhetstid har blitt flyttet, er området fortsatt rikt på historiske levninger som vitner om dette tidligere viktige samfunnet innen norsk industrihistorie. Man kan fremdeles se utskipingshavnen, administrasjonsbygget, smeltehytteruiner, inngangen til den gamle gruva, boliger for både funksjonærer og arbeidere, ridestier, samt spor etter gruvedrift i Rødkleiv, inkludert en av de få gjenværende industripipene i kommunen.

Det er få bygninger og elementer fra før 1900 som er bevart, men blant dem er Fransehagen og ridestiene spesielt nevneverdige. Ridestiene nord for gruvene ble opprinnelig bygget for funksjonærene på slutten av 1800-tallet. Disse levningene gir et unikt innblikk i hvordan et gruvesamfunn var organisert og fungerte i løpet av industriens storhetstid.

Rødkleiv-anlegget, som representerer den andre og lengste driftsperioden på Visnes, inkluderer historiske strukturer som dampsentralen og garderobeanlegget fra begynnelsen av 1900-tallet, samt nyere bygninger fra etter brannen på 1960-tallet.

Visnes er viktig som turistattraksjon og som et sted for formidling av Norges industrihistorie. Stiftelsen Vigsnes Grubemuseum arbeider aktivt med å bevare, restaurere og formidle historien til området, noe som bidrar til å øke bevisstheten om og verdsettelsen av norsk industriarv. Museet på Visnes har mange gjenstander, bilder og modell av Visnes fra 1890 som forteller om den aktive bergverksperioden.

Nasjonal interesse

Visnes er et helhetlig gruvesamfunn som bærer vitnesbyrd om mer enn 100 års omfattende gruvedrift i stor skala på 1800- og 1900-tallet, og har derfor høy historisk verdi og høy bruksverdi som kunnskap- og formidlingsarena. Visnes var et pionersamfunn innen teknisk nyvinning og utgjorde en avgjørende del av norsk industrihistorie. I 1875 var Visnes først i Norge med å ta i bruk trykkluftboremaskiner, noe som var over tjue år før tilfellet i Røros.

Historiske kilder viser til at «Gamle gruva» på Visnes leverte en tredjedel av den kobberen Røros leverte gjennom 300 år. Visnes Kobberværk var en sentral aktør i norsk kis- og kobberutvinning, og var landets største kobberværk på sitt høydepunkt med betydelig eksportvirksomhet. Dermed spilte gruvedriften på Visnes en viktig rolle i norsk industrihistorie og hadde en stor økonomisk betydning. Fra et kulturvernsperspektiv kan gruveanlegget også anses å ha internasjonal interesse, som del av det store internasjonale industrinettverket på 1800-tallet, men eiere både i Belgia og Frankrike.

Sårbarhet

I dag står området overfor ulike utfordringer, og Stiftelsen Vigsnes Grubemuseum har utarbeidet en strategiplan som fokuserer på oppgradering av uteområder, formidling både inne og ute, samt restaurering av bygninger og anlegg. Karmøy kommune foretok en omfattende kartlegging av de kulturhistoriske verdiene i området tilbake i 2016.

Det finnes behov for oppgradering og tilrettelegging av uteområder, formidling både inne og ute og ikke minst restaurering av bygninger og deler av anlegget for øvrig. Dagens reguleringsplan ivaretar bare deler av det helhetlige gruvesamfunnet. Gjenværende bebyggelse rundt gruveområdet, særlig boligene, som ikke er regulert til bevaring, har verdi som en viktig del av virksomheten og gruvesamfunnet. Karmøy kommune planlegger å utarbeide en ny reguleringsplan som ivaretar en

større del av helheten. Spor etter driftsperioden i Rødkleiv har tidligere ikke vært omfattet av vern, men nylig vedtatt reguleringsplan har sikret de gjenværende kulturhistoriske verdiene gjennom hensynssone.

Avgrensing i kartet er grov, og er satt med bakgrunn i kjente kulturhistoriske strukturer sammen med Karmøy kommune. Når reguleringsplanprosessen for Vistnes er kommet lenger er det naturlig å revidere kartmarkeringa på ny. Karmøy kommune har i hensikt å regulere avgrensede område som hensynssone bevaring.

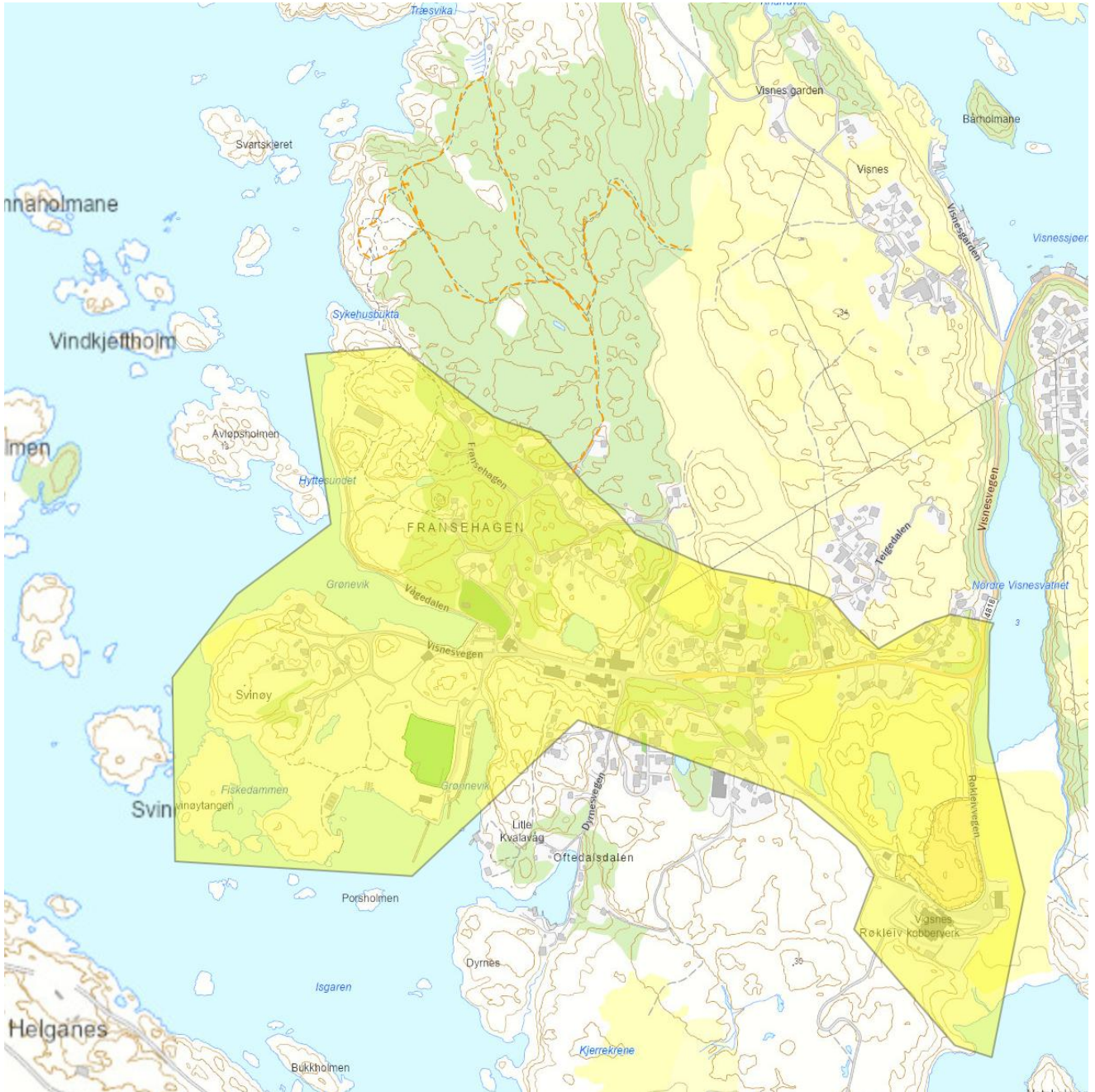
Bilde og kart

Smeltehytta var i bruk fra 1872 til 1887. Produksjonen ble stanset på grunn av store miljøproblemer fra svovelutslippet.
Foto: Rogaland fylkeskommune

Mur fra gruveområdet på Visnes. Foto: Rogaland Fylkeskommune

Imslandssjøen

Eit godt bevart tettstad med si stordomstid under «varvartida»

Vindafjord kommune

0,035 km²

Området inngår i landskapsregion 22. Midtre bygder på Vestlandet

Samandrag

Imslandssjøen på nordsida av Vindafjorden er eit godt bevart tettstad med eit rikt kulturmiljø frå 1800-talet. Her finn ein gamal handelsstad, verft og ei historisk kyrkje. Området var ein viktig industriell hub under "varvartida" frå 1870-1890, kjent for bygging av store seglskuter. I dag har Imslandssjøen eit velbevart trehusmiljø og er eit nasjonalt eksempel på urbanisering og industrialisering på 1800-talet.

Skildring av kulturmiljøet

Området omfattar ein gamal handelsstad, verft og kyrkje på Imslandssjøen.

Imslandssjøen er ein tettstad som ligg på nordsida av den austre armen av Vindafjorden. Aust i området har ein eit godt bevart bygningsmiljø frå 1800-talet. Fleire av våningshusa og nausta har høg grad av autentisitet og er registrert i SEFRAX-registeret. Midt i område ligg Imsland kyrkje, som er ei langkyrkje som vert oppført i 1861. Kyrkja er oppført etter teikningar av arkitekt Hans Ditlev Franciscus von Linstow.

Historia

Imslandssjøen fekk si første båtstopp i 1867. Dette året auka ruteområdet til Det Stavangerske Damskipsselskap sterkt, og mange nye stoppestader kom til. Det vesle tettstadssamfunnet ved Imslandssjøen voks fram kring kyrkja. Den lange stranda gjorde det lett for folk å landsetja båtane når dei tok seg fram sjøvegen på kyrkjeferd eller i andre ærend. Ved Imslandssjøen kom det tidleg gjestgjevarhus og skysstasjon. Stordomstida til Imslandssjøen var mellom 1870 og 1890 i den såkalla "varvartida", då det vaks fram ein industri knytt til bygging av seglskuter. På Imsland var det fleire verv som konstruerte seglskip opptil storleiken skonnert og skonnertbrigg.

Frå 1860 til 1880 var 14 prosent av all tonnasje i Noreg bygd her og i bygdene omkring Imslandssjøen. Ein verv låg på "Kvitlå" ved munningen av Imslandselva, ein annan på kyrkjebakken ved porten til Imsland kyrkje. Kundane var stort sett reiarlag i Stavanger som dreiv stort i utanriksfart. Staden var det naturlege sentrum i gamle Imsland kommune med kommunehus, kyrkje, sparebank, post, telefonsentral, bedehus, to krambuer og kyrkje. På slutten av 1800-talet tok dampskipa over, og seglskuteindustrien døydde ut. Imslandssjøen var ein naturleg stoppestad for rutebåtane, og ruteopplegget blei utvida sist på 1800-tallet. Først på 1920-talet blei det bygt hovudveg mellom Imsland og Ropeid. Sakte, men sikkert flytte vegen trafikk frå Imslandssjøen til landevegen eit stykke ovanfor kaien. Då trafikkgrunnlaget minka, stilna det kring kaien i Imslandssjøen. Imslandssjøen var fram til 1960-talet ein viktig handelsstad med post, telefoni, bakeri, krambu og anløp av passasjer- og fraktebåtar. Hugalandsmuseets rapport på romanifolkets kulturminner frå 2006 visar til muntlege fortjelingar om to reisande med born som fekk sove i eit av nausta nede ved Imslandssjøen (Hugalandsmuseet – Båtreisende på Vestlandet 2006).

Spor i dag

Imslandssjøen har i dag eit godt bevart trehusmiljø kor den eldre trehusarkitekturen har høg opplevingsverdi. Fleire av nausta nede ved Imslandssjøen er i dag restaurerte og fleire blir brukt til ferieføremål. Skogen har opp gjennom tida spelt ei viktig rolle i Imsland. Også i dag vert det hogge og drive fram tømmer. Imslandssjøen ligg i dag som ei gjømt perle i Vindafjorden, kor ein ikkje kan unngå å sjå idyllen kring dei gamle husa, nausta og kystmiljøet.

Nasjonal interesse

Imslandssjøen er ein gamal handelsstad som er usedvanleg godt ivareteken og utgjer eit heilskapleg og særmerkt bygningsmiljø med god historisk kontinuitet. Imslandssjøen er eit godt bevart tettstad

med stor verdi. Fleire av bygningane har høg grad av autentisitet utvendig. Staden står fram som eit godt døme på den urbaniseringa og industrialiseringa som skjedde i Noreg på 1800-talet.

Sårbarheit

Like ved handelsstaden ligg det eit oppdrettsanlegg som forstyrrar harmonien i området. Området er regulert til bevaring i reguleringsplan frå 2007. Totalt 32 ulike bygningar ligg innafor omsynssona.

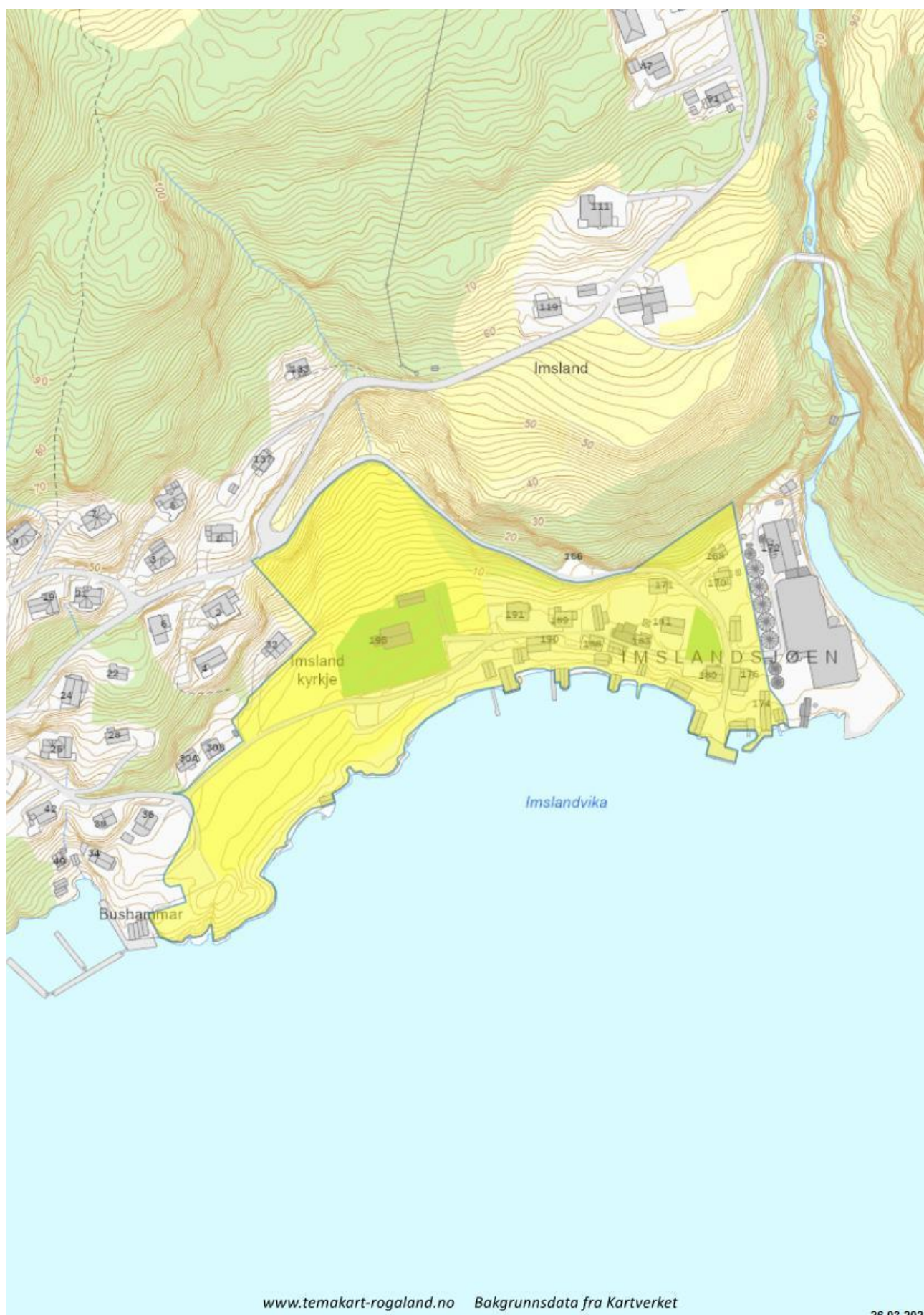
Bilete og kart

Foto: Rogaland fylkeskommune

Foto: Rogaland fylkeskommune

Rogaland fylkeskommune

Postboks 130 sentrum

4001 Stavanger

Rogaland
fylkeskommune

Besøksadresse

Ankerkvartalet

Haakon VII's gate 9

4005 Stavanger

Telefon

51 51 66 00

E-post

firmapost@rogfk.no

www.rogfk.no

Forside: Rogaland fylkeskommune